

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

İMAM GAZALİ’NİN İMAMİYE ŞİASINA BAKIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Said Zabihullah QARIZADA

17810601244

DANIŞMAN

Prof. Dr. Doğan KAPLAN

KONYA-2022

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Said Zabihullah QARIZADA		
	Numarası	17810601244		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ İslam Mezhepleri Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	Program
		Doktora		
	Tezin Adı	İMAM GAZALİ’NİN İMAMİYE ŞİASINA BAKIŞI		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Said Zabihullah QARIZADA
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Said Zabihullah QARIZADA		
	Numarası	17810601244		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/ İslam Mezhepleri Tarihi		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof.Dr. Doğan KAPLAN		
	Tezin Adı	İMAM GAZALİ’NİN İMAMIYE ŞİASINA BAKIŞI		

Bu çalışma, eserleriyle günümüz İslam düşüncesinde hâlâ etkisi olan İmam Gazali’nin İmamiyye Şiiliğine eleştirilerini ele almaktadır. Daha çok Batniliğe ve İslam Felsefecilerine eleştirileriyle tanınan İmam Gazali’nin İmamiyye Şiası eleştirileriyle ilgili çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve kavramsal çerçevesi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde İslam dünyasının İmam Gazali’nin yaşadığı on bir ve on ikinci yüzyıllardaki siyasi-kültürel durumuyla Gazalinin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. İkinci bölümde İmamiyye Şiası ana hatlarıyla incelenmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Gazali’nin İmamiyye Şiasına yaklaşımı, onun özellikle Batniliği eleştirdiği *Fedâihu’l-Bâtıniyye*, kendi hayatında yaşadığı epistemolojik kırımları anlattığı otobiyografik eseri *el-Munkiz mine’d-Dalâl*, âhîret yolcuları için hazırlamış olduğu *İhyâu Ulûmi’d-Dîn* ve akaitle ilgili eseri *el-İktisâd fi’l-İ’tikad* adlı eserleri üzerinden anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: İmam Gazali, İmamiyye Şiası, imamet, ismet, efdaliyet

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Said Zabihullah QARIZADA		
	Student Number	17810601244		
	Department	Basic Islamic Sciences / History of Islamic Sects		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof.Dr. Doğan KAPLAN		
	Title of the Thesis/Dissertation	IMAM GHAZALI'S APPROACH TO IMAMIYYA SHIISM		

This study deals with the criticisms of Imam Ghazali, who is still influential in today's Islamic thought with his works, to Imamiyya Shiism. Our study on Imam Ghazali's criticisms of Imamiyya Shia, who is mostly known for his criticisms of Batinism and Islamic Philosophers, consists of an introduction and three parts. In the introduction, the subject, purpose, method and conceptual framework of the study are emphasized. In the first part, the political-cultural situation of the Islamic world in the eleventh and twelfth centuries, in which Imam Ghazali lived, and his life and works are discussed. In the second part, Imamiyya Shia is analyzed with its main lines. In the third part of our study, Ghazali's approach to Imamiyya Shia has been evaluated from his works *Fadaih al Batiniyya*, in which he especially criticizes Batinism, his autobiographical work *al Munkiz min al Dalâl*, in which he describes the epistemological breaks he experienced in his own life, *Ihyau Ulum al Din*, in which he prepared for the travelers of the hereafter and his work on creed *al Ektasad fi al Eteqad*.

Key words: al Ghazali, Imamiyya Shiism, Imamat, Esmat, Afdaliyyat

Önsöz

Onbirinci ve on ikinci yüzyıllarda yaşamış İmam Gazali, eserleriyle hâlâ günümüz İslam düşüncesi üzerinde etkili olmaya devam eden bir âlimdir. Özellikle *İhyâ* adlı meşhur tasavvufî eseri neredeyse her evde olan Gazali'nin özellikle İslam Felsefesi, Kelam, Batınlık ve Tasavvufla ilgili yaklaşımını anlattığı otobiyografik eseri *el-Munkiz* de Türk okuyucusunca iyi bilinen eserlerinden biridir.

İmam Gazali'nin İmami Şiiliğine yaklaşımını ele alan bu çalışmamızda Gazali'nin bugün yaşayan en büyük Şii mezhebi olan İmamilik hakkındaki görüşlerini eserlerinden hareketle ortaya koymaya çalıştık. Esasen eleştirileri daha çok Batınlık/İsmaililik üzerine olan Gazali'nin İmamiyye Şiası eleştirilerini onun eserlerinden satırarası okuma yapmak suretiyle ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, amacı, yöntemi ve kavramsal çerçevesi üzerinde durulmuştur. İslam dünyasının İmam Gazali'nin yaşadığı yüzyıllardaki genel durumu ve Gazali'nin hayatı ve eserleri çalışmamızın birinci bölümünde ele alınmıştır. Tezimizin ikinci bölümünde İmamiyye Şiası genel olarak ele alınmıştır. Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde ise İmam Gazali'nin İmamiyye Şiasına yaklaşımı imamet fikirleri merkeze alınarak ele alınmıştır.

Bu çalışmayı yaparken fikirlerinden istifade ettiğim her zaman yardımlarını gördüğüm başta danışmanım Prof. Dr. Doğan Kaplan olmak üzere Prof. Dr. Seyit Bahcivan, Prof. Dr. Hüseyin Aydın ve Dr.Öğr.Üyesi Aytekin Şenzeybek hocalarıma çok teşekkür ederim.

Said Zabihullah QARIZADA

Konya 2022

İçindekiler Tablosu

ÖZET.....	2
ABSTRACT	3
Önsöz.....	4
Giriş.....	6
1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	6
2. Araştırma Konusuyla İlgili Kuramsal Çerçeve ve Konuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
İMAM GAZALİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ	8
1. Gazali’nin Yaşadığı Yüzyıllarda İslam Dünyasının Sosyo-Kültürel Durumu	8
2. İmam Gazali’nin Hayatı.....	12
3. İmam Gazali’nin Eserleri	15
İKİNCİ BÖLÜM.....	18
İMÂMİYE ŞİASI	18
A. Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İmâmiyye Şiası.....	18
B. İmamiyye’nin İmamet Konusundaki İnancı	20
1. İmametın İsbatında Nassa Sarılmaları	25
2. İmamın Masum Oluşu	38
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	45
İMAM GAZALİ’NİN İMAMİYE ŞİASINA YAKLAŞIMI	45
A. İmam Gazali’nin İmamiyye’nin Nass-Tayin Deliliyle İlgili Görüşü.....	45
B. Gazali’nin İmamiyye’nin İsmet Anlayışıyla İlgili Görüşü	49
1. Âhad Yolla Gelen Haberlerin Delil Olmaması	50
2. Velâyet ve Menzilet Hadislerinin Mütevâtir Olmaması.....	53
3. Efdaliyet Meselesi.....	54
C. İmam Gazali’nin Hz. Ali’nin İmametiyle İlgili Görüşü	55
D. İmam Gazali’nin Kerbelâ Olayıyla İlgili Yorumu	58
SONUÇ	61
KAYNAKÇA	63

Giriş

6./12.yüzyılın büyük âlimlerinden İmam Gazali'nin (öl.505/1111) İmâmiye Şiiliğine bakışını ele alan çalışmamızın giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, kaynakları ve yöntemi üzerinde durulacaktır.

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

On ikinci yüzyılda yaşamış ve İslam düşüncesine büyük etkisi olmuş İmam Gazali'nin, Bâtînlere karşı fikri mücadelesi bilinmektedir. Esasen Büyük Selçuklu Devleti veziri Nizâmülmülk'ün (öl.485/1092), İslam dünyasında yaygın bir propaganda ağına sahip olan Fatimilere fikri cevap vermek amacıyla kurmuş olduğu Nizamiye medreselerinde ders veren Gazali'nin bu mücadelesini biraz da devletin talebi doğrultusunda yaptığı bilinmektedir.¹

“İmam Gazali'nin İmâmiye Şiasına Yaklaşımı” başlıklı çalışmamızın amacı, eleştirileri daha çok Bâtînlilik ve İslam Felsefesi üzerine olan Gazali'nin İmamiyye Şiasıyla ilgili yaklaşımını eserlerinden hareketle ortaya koymaktır.

On dört asırlık İslam kültür ve medeniyet tarihinde insan olmanın doğasının gereği olarak siyasi-itikadi gerekçelerle birçok mezhebi farklılaşma olmuştur. Bu mezhebi farklılaşmalardan biri de Şiiliktir. Temelde ehl-i beyt merkezli olarak ortaya çıkan bu mezhebin geçmişte birçok alt kola sahip olan bu mezhebin günümüze gelmiş üç kolu bulunmaktadır ki; bunlar İmamiyye (Caferilik), Zeydiyye ve İsmaililiktir. Günümüzde en çok müntesibi bulunan Şii mezhebi, İmamilik'tir. İmam Gazali'nin mücadelesi daha çok Bâtînî İsmaililiğiyle olmuş olsa da eserlerinde İmamîlikle ilgili de eleştirileri görülmektedir. Gazali'nin İmamiyye Şiası'na yaklaşımını ortaya koymak, aynı zamanda onun diğer Şîî fırkalara bakışını anlamak açısından son derece önemlidir.

2. Araştırma Konusuyla İlgili Kuramsal Çerçeve ve Konuyla İlgili Belli Başlı Araştırmalar

Çalışmamız İmam Gazali'nin İmâmiyye Şiası'na bakışını ele alacaktır. Bu bakımdan çalışmamız İmam Gazali'nin yaşadığı on birinci yüzyıl ve on ikinci yüzyıl başıyla sınırlı olacağından İslam dünyasının bu yüzyıllardaki sosyo-kültürel konumu

¹ Nitekim bu husus *Fedâihu'l-Bâtiniyye* adlı eserinde açık bir şekilde görülmektedir. Zira bu eserin girişinde Gazali'nin Halife Mustazhir'in kendisinden Batniliğe bir cevap yazması talebinden açıkça bahsetmektedir.

incelenmiştir. Yine bu çalışmamızın temel kaynakları, İmam Gazali'nin kendi eserleri olduğu için bu eserlerle ilgili bilgi, Gazali'nin hayatının ve eserlerinin ele alındığı birinci bölümde verilecektir. Ancak burada özellikle Gazali'nin konumuzla ilgili üç eserinden bahsetmek faydalı olacaktır. Bu eserleri, devrin Abbasi halifesi Mustazhirbillah'ın (ö.512/1118) Batnilerle mücadele etmesi için yazdırdığı *Fedâihu'l-bâtıniyye*, yine içeriğinde batınilik eleştirisi bulunan otobiyografik hayat hikâyesi *el-Munkiz mine'd-dalâl* ve ehl-i sünnet itikadını anlattığı *el-iktisâd fi'l-i'tikad*'dır. Şimdi çalışmamızla ilgili klasik ve çağdaş araştırmalara bir bakalım. Çalışmamızda İslam Mezhepleri Tarihi'nin temel klasikleri olan Abdulkâhir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdadi'nin (öl.429/1037), *el-Fark beyne'l-Fırak*'ı ve Muhammed b. Abdulkerim eş-Şhrestâni'nin (öl.548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal*'i başvuru kaynaklarımızdandır.

Yine Şii âlim Ebû Halef Sa'd b. Abdullah el-Kummi'nin (öl.301/913), *el-Makâlât ve'l-fırak*'ı ile yine Şii bilgin Ebu Muhammed Hasan b. Musa en-Nevbahti'nin (öl.310/922) *Fıraku's-Şîa* adlı eseri yararlandığımız önemli kaynaklardandır.

Emevi halifelerinden başlayıp Abbasi halifesi Muktedir billah'a (öl.320/932) olayları anlatan Ebu'l-Ferac Isfahani'nin (öl.356/967) *Mekâtilu't-Tâlibiyyîn* adlı eseri de bu alanda faydalı bilgiler veren bir eserdir. Keza Hz. Ali'nin hutbe, vaaz ve şiirlerinin toplandığı *Nehcu'l-Belâğa* adlı eser de çalışmamızda kullandığımız eserlerden biri olmuştur.

Şiiliğin doğuşu ve oluşumu hakkında istifade ettiğimiz muasır İslam mezhepleri tarihi eserleri şunlardır: Muhammed Ebu Zehra'nın *Tarihu'l-mezâhibi'l-islâmiyye*, Muhammed b. Hasan ez-Zeyn'in *eş-Şîa fi't-tarih*, Muhammed Cevat Muğniye'nin, *eş-Şîa fi'l-mîzan*, Muhammed Bâkır es-Sadr'ın, *Neş'etü's-Şi* adlı eseri. Bu eserlerin tümü Şiilerin kökenini ve amaçlarını ifade eder.

BİRİNCİ BÖLÜM

İMAM GAZALİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

Bu bölümde İmam Gazali’nin yaşadığı on birinci ve on ikinci yüzyıllarda İslam dünyasının genel durumu hakkında bilgi verilecek ardından Gazali’nin hayatı ve eserleri üzerinde durulacaktır. Burada özellikle Gazali’nin İmamiyye Şiasına yaklaşımına yer verdiği eserleri üzerinde ayrıntılı bilgi verilecektir.

1. Gazali’nin Yaşadığı Yüzyıllarda İslam Dünyasının Sosyo-Kültürel Durumu

İmam Gazali, 450/1058 yılında doğup 505/1111 yılında ölmüştür. Bu da onun on birinci yüzyılın ikinci yarısıyla on ikinci yüzyılın başlarında yaşamış bir âlim olduğunu gösterir. O bakımdan İslam dünyasının on birinci ve on ikinci yüzyıllardaki sosyo-kültürel durumu hakkında bilgi vermek son derece yararlı olacaktır.

İmam Gazali, bugünkü İran’ın kuzeydoğusunda bulunan Tus şehrinde doğmuş ve yine hayata gözlerini orada yummuştur. 11.yüzyılda Abbasi halifeliğinin zayıfladığı ve emirliklerin egemen olduğu dönemde en büyük siyasi güç Büyük Selçuklu Devleti olmuştur. Şii Büveyhilerin 945-1055 yılları arasında Bağdat merkezli hükümet kurmaları Abbasi halifeliğini siyaseten zayıflatmış ve halifenin sadece dini bir lider olarak kabul edildiği bir sistem ortaya çıkarmıştır. Büveyhiler elinde kukla durumuna düşen Abbasi halifesi Kâim Biemrillah’ın daveti üzerine Bağdat’a gelen Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, 1055 yılında 110 yıllık Büveyhi saltanatına son vermiştir. Bağdat’ta halife tarafından kendisine “Doğu’nun ve Batı’nın sultanı” adı verilen Tuğrul Bey’den itibaren de halifelerin siyasi gücü kalmamıştır.²

Halife Muktedî-Biemrillâh’ın son dönemlerinde Büyük Selçuklu Veziri Nizâmülmülk ve Sultan Melikşah’ın bir ay içerisinde ölmelerinin (485/1092) ardından Büyük Selçuklu Devleti taht kavgaları yüzünden sarsılmaya başlamıştır. Bu karışık ortamda halife olan Müstazhir-Billâh, en güçlü konumdaki taht iddiasının saltanatını tasdik edip Bağdat’ta onun adına hutbe okutmak zorunda kalıyordu. 487 (1094) yılında Berkıyruk’u meşrû sultan ilân ederek adına hutbe okutan ve kendisine saltanat hil’atleri gönderen Halife Müstazhir, Tutuş’un Harran, Urfa, el-Cezîre, Diyarbekir,

² Erdoğan Merçil, “Büveyhiler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/496.

Ahlat, Azerbaycan ve Hemedan'a hâkim olup Berkyaruk'u yenmesi üzerine Fahrûlmülk Ali b. Nizâmülmülk ve Bağdat Şahnesi Aytekin Ceb'in ısrarıyla Tutuş adına hutbe okutmuştur (Şevval 487 / Ekim-Kasım 1094). Ertesi yıl Tutuş, Berkyaruk karşısında mağlûp olarak öldürülünce hutbe tekrar Berkyaruk adına okunmaya başlanmıştır. Daha sonra Muhammed Tapar'ın saflarına katılan Bağdat Şahnesi (askeri vali) Sa'düddeve Gevherâyin'in isteği üzerine Halife Müstazhir, hutbeyi Muhammed Tapar adına (17 Zilhicce 492 / 4 Kasım 1099), Berkyaruk'un 17 Zilkade 494'te (13 Eylül 1101) Bağdat'a girmesiyle onun adına okutmuştur. Hille Emîri Sadaka b. Mansûr'un baskısıyla, Muhammed Tapar adına okunan hutbe Sultan Berkyaruk'un Bağdat Şahnesi Gümüştigin'in 496'da (1102) Bağdat'a hâkim olmasıyla tekrar Sultan Berkyaruk adına okunmuştur (23 Rebîülevvel 496 / 4 Ocak 1103). Bu mücadele Muhammed Tapar'ın tek başına tahta geçişine kadar sürmüştür (498/1105).

Sultan Melikşâh'ın vefatından sonra halifeler, kardeşler arasındaki taht kavgası nedeniyle Selçuklulara karşı bağımsızlık için savaştı. Büyük Selçuklu hükümeti, Sultan Sencer döneminde toparlanmaya çalışsa da ölümünden sonra düştü. Selçuklular ayrıca Bağdat'ta askeri okullar adı verilen eğitim kurumları açarak bölgenin kültürel hayatına da katkıda bulundular. Ayrıca bu kurumlarda Sünni ideolojisini yaygınlaştırarak, o dönemde tehlikeli olduğu düşünülen Şiiliği bilimsel olarak ortadan kaldırmaya çalıştılar. Selçukluların Bağdat'ı fethinden sonra Bağdat'ta ticari ve ekonomik hayat yeniden canlandı. Orta Asya ile kervan ticareti bunda önemli rol oynuyormuş.³

Selçuklu hânedanı mensuplarının taht kavgalarıyla meşgul olmasını ve İslâm dünyasının güçlü bir siyasî iradedden mahrum bulunmasını fırsat bilen Haçlı orduları bu dönemde Ortadoğu'yu istilâ ederek Urfa (1098), Antakya (1098) ve Kudüs'te (1099) birer Haçlı devleti kurmuşlardır. Haçlılar'ın müslüman topraklarını ele geçirip Kudüs'e doğru ilerlediklerini haber alan Müstazhir-Billâh, 491 (1098) yılında Sultan Berkyaruk'a elçi göndererek Haçlı ordularına karşı yardım istemiştir. Sultan Berkyaruk bütün emîrlerin Bağdat'ta toplanıp Haçlılar'a karşı Vezir İbn Cehîr ile birlikte sefere çıkmalarını emretti. Aralarında Hille Emîri Seyfûddeve Sadaka ve Sa'düddeve Gevherâyin gibi ünlü şahsiyetlerin de bulunduğu kumandanlar Bağdat'ta

³ Montgomery Watt, *İslâm Nedir*, çev: Elif, Rıza, (İstanbul: 1993), 167.

toplandı. Ancak daha sonra azimleri kırıldı ve sefere çıkmadan dağıldılar.⁴ Trablusşam Emîri Fahrülmülk İbn Ammâr 501'de (1108) Bağdat'a gelip halifeden Haçlılar'a karşı yardım istediye de bu yardım gerçekleşmedi. Üç yıl sonra Suriye'nin çeşitli şehirlerinden gelen bir heyet ağlayıp feryat ederek cuma namazının kılınmasına engel oldu ve Haçlılar'a karşı âcil yardım istedi. Halife Müstazhir bu olaya çok öfkeleni ve olaya katılanların şiddetle cezalandırılmasını istedi. Ancak Sultan Muhammed Tapar halifeyi bundan vazgeçirdi. Musul Valisi Mevdûd b. Altuntegin, Muhammed Tapar'ın emriyle Haçlılar'a karşı sefere çıktı. Dımaşk Atabegi Tuğtegin de Receb 509'da (Kasım-Aralık 1115) Bağdat'a giderek Muhammed Tapar ve Halife Müstazhir ile görüşüp Haçlılar'ın Dımaşk'ı istilâ tehdidlerine karşı yardım talep etti.

Süreçlerde Şii Fatımîlar Bağdat'ı yeniden Şiilerin merkezi yapmak isteseler de başarılı olamadılar. Büveyhilerden sonra İslam dünyasının koruyucusu olan Selçuklular, Büveyhi döneminde Sünni inanışlara aykırı bazı eylemlere son vererek mezhep kavgasının sonra ermesini garanti altına aldılar.⁵

Bâtınîlerle mücadele Müstazhir-Billâh döneminin önemli olaylarından biridir. Selçuklu sultanları Bâtınîler'le siyasî ve askerî sahada mücadele ederken Halife Müstazhir halkı bu konuda aydınlatmak amacıyla Gazzâlî'den Bâtınî gruplarının görüşlerine reddiye mahiyetinde bir eser yazmasını istemiş, Gazzâlî de bu amaçla *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye ve fezâ'ilü'l-Müstazhiriyye* adlı kitabını kaleme almıştır. Müstazhir-Billâh döneminde Selçuklu sultanları Bâtınîler'in faaliyetlerini ciddiye takip etmiş, Bâtınîlik'le ilgisi olduğu söylenen şahısları şiddetle cezalandırmıştır. Devrin meşhur âlimlerinden Kiyâ el-Herrâsî bir yanlışlık sonucu Bâtınîlik'le itham edilmiş, 504'te (1110-11) Sultan Muhammed Tapar tarafından öldürülecekken Halife Müstazhir-Billâh'ın lehinde şehadetiyle ölümden kurtulmuştur.⁶

Selçuklu döneminde, hükümetin ve temsilcilerinin otoritesine uymak için tüm insanlar vergi ödemek zorunda kaldılar. Öte yandan hükümdar, yaşayanların canlarını, mallarını ve onurunu korumakla yükümlüdür. Selçuklu şehirleri üç ana bölümden oluşuyordu: iç kale (Kuândiz), ana şehir ve dış mahalle (Rabâz). Çoğu ticari mekan şehir merkezine göre banliyölerde yoğunlaşmıştı. Büyük şehirlerde, her cadde belirli bir tüccar grubuna ayrılmış kapalı alanları içeren büyük pazarlar vardı. Şehirlerde

⁴ İbnu'l-Cevzî, 9/105.

⁵ Merçil, "Büveyhiler", 501.

⁶ İbnu'l-Cevzî, 9/129-130.

vakıflar, hastaneler ve konutlar oldukça yaygındı.⁷ Selçuklulardan önce bile, hatırı sayılır zenginliğe, güce ve nüfuza sahip olan büyük şehirlere zengin İranlı veya Arap aristokrat aileler geldiler. Tüccar sınıfı, büyük şehirlerde etkiye sahipti ve yabancı ülkelerle yoğun bir şekilde ticaret yapmışlar. Çok şanlı bir hayat yaşamalarına ve büyük bir güce sahip olmalarına rağmen tüccarların devletin protokolünde neredeyse hiçbir yeri yoktu.⁸

Orta sınıf tüccarlar, küçük tüccarlar ve zanaatkârlar şehirlerde ayrı loncalar olarak çalıştılar. Sanatı ekonomik hayatta önemli bir rol oynadı. Fayans, hırdavat, boya sanayi ve kâğıt üretimi çok popülerdi. Dokuma örme makineleri, demir sobalar, deri işleme atölyeleri, kâğıt fabrikaları, fırınlar ve porselen ve cam gibi malzemeler üreten yurt genelinde üretim atölyeleri, pamuk ve ipek dokumacılığı şehirlerdeki ticaretin ön saflarında yer alıyordu.⁹ Özellikle Horasân ve Mâverâünnehir'in pamuklu ve yünlü kumaşları bu dönemde ünlenmiş ve ihraç edilmiştir. Şehirlerde büyük yoksullar, işsizler ve evsizler de vardı. Bu gruplar kendi aralarında özel örgütler kurdular, kargaşa yaratmaktan olabildiğince çekinmediler. Ancak bu gruplar bazen iç çatışmalar ve ani saldırılar karşısında paralı asker olarak kullanılmıştı.¹⁰

Selçuklu şehirleri dinsel ve mezhepsel faaliyetler açısından çok hareketliydi. İnsanlar genellikle dine ve hatta bazen mezheplere göre farklı mahallelerde yaşıyordu. Bu mezhepler, dinî ve bilimsel işler yapan nüfuzlu aileler etrafında örgütlendi. Sünni İslam mezheplerine ek olarak İran'da faaliyetlerini artıran İsmâîliler, Selçuklu hanedanı mensupları arasındaki taht savaşlarını kullandılar ve büyük şehirlerde güç kazandılar. Zahiruddin Nîşâpurî ve Ravendi şöyle söylüyorlar; *‘İsmâillî propagandası sonucunda sadece İsfahan'da mezhebe girenlerin sayısının (30.000)'e ulaştığını bildirdi. Selçuklu kentlerinde Müslümanların yanı sıra Hristiyanlar ve Yahudiler de önemli dini gruplardı.’*¹¹

Bağdat'ta İslam kültürünün yaratıcılık dönemi idi. Daha sonra eğitim merkezleri olarak halk kütüphaneleri kuruldu. Bağdat, İslâm eğitim tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Şairlerin, tarihçilerin ve bilim adamlarının merkezi olan bu şehir o önemde önemli bir kültür, çeviri ve bilim merkezi olmuştur. Kitap fuarı alanı olarak da kullanılan birçok kitabevinin varlığı, kültürel faaliyetlerin kapsamını

⁷ Yüksel Arslantaş, *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeliği Arasındaki İlk Münasebetler*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları, 1995), 143.

⁸ Arslantaş, *Büyük Selçuklu Devleti*, 144.

⁹ Ali Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, Çev: Bahriye Üçok, (İstanbul: 1972)’, S. 193.

¹⁰ Mazaherî, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, 194.

¹¹ Arslantaş, *Büyük Selçuklu Devleti*, 63.

göstermektedir. Beytü'l-Hikme gibi diğer çeviri kurumları da burada bulunuyordu. Ancak daha sonra kültürel bir aktivite olarak devam etti. Bağdat'ta Medrese açmak çok önemliydi. Onun için Bağdat'ta Nizâmiye Medreseden önce Medreseler olmasına rağmen, öğrencilerin planlı olarak derslere katıldığı ve bizzat hükümet tarafından desteklenen, yönetilen ve denetlenen normal kurumlar değildi. Medreseler kurulduğunda Bağdat, Nizamiye ve Mustansiriyah okullarına öncülük etti.¹²

Selçuklu Sultanı Alparslan ve veziri Nizâmülmülk'ün çabalarıyla 457/1065 yılları arasında inşa edilen Bağdat Nizamiye Medresesi, İslâm tarihinin ilk üniversite örneği olmuştur. Ayrıca Nizâmülmülk, padişâhlara Horasan'ın Hanefî ve Şafî mezheplerinin üyelerini hükümet mevkilerine almalarını tavsiye etmiştir. Selçuklu Sultan Melikşâh döneminde bu okullar büyük ilerleme kaydetmiştir. Vezirler ve emirler ulemayı desteklemiş çeşitli şehirlerde okullar açılmıştır. Vezirlerin bu davranışları ilim ve edebiyatın gelişmesinde önemli rol oynamıştır.¹³

On ikinci yüzyılda sadece Bağdat'taki medrese sayısı 30'a ulaşmıştır. İlim ve kurumlar burada çeşitli kurumlar, fırsatlar geliştirip, dinî ve bilimler bu şekilde ilerlemiş. Bu Medreselerin her biri, dört hukuk mezhebinden birinde uzmanlaşmıştır. Politikacılar bu dinleri siyasi ve idari ihtiyaçları için desteklediler. Orada Gazali, Ebu İshak eş-Şirazi, Ebu'l-Muzaffer el-Verdi, İbn Mübarek, Ebu Bekir eş-Şâşi gibi ünlü âlimler ders vermiştir. Ayrıca Şeyh Sa'di-yi Şirâzi ve İmaduddin Kâtip el-İsfahani gibi değerli şahsiyetler bu kurumlardan yetişmişlerdir.¹⁴

O dönemde Sultan Tuğrul Bey'in sekiz yıl boyunca vezirliğini yapan ve ölümünden sonra Sultan Alparslan'a da bir süre vezirlik yapan Ebu Nasr Amîdülümülk İmâduddin Mansûr b.Muhammed el-Kunduri (ö.456/1064) Mutezili-Hanefî çizgide bir kişidir. Onun vezirliği döneminde Mutezile mezhebi tekrar canlanma imkânı bulmuştur.¹⁵

2. İmam Gazali'nin Hayatı

¹² Nizâmülmülk, *Siyasetname*, çev. Nurettin Bayburtlugil, (İstanbul: Dergâh Yayları, 2003), 148.

¹³ Abdülkerim Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/188.

¹⁴ Özaydın, "Nizâmiye Medresesi", 190.

¹⁵ Abdülkerim Özaydın, "Kündürî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/554-555.

Tam adı, Hüccetü'l-İslam Zeynü'd-Din Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazali et-Tûsî olup Büyük Selçuklu Devleti'nin egemen olduğu dönemde 450/1058 yılında Tûs'da (bugünkü Meşhed) doğmuştur. Babası; Tûs şehrinde yün ticareti yapan ve ticaretine sadık, dürüst bir kişidir. Babasının 465/1072 yılında vefatından sonra Gazali ve kardeşine babasının vasiyet ettiği arkadaşları bakmıştır.¹⁶

Gazali'nin babası Muhammed Tûsî, fakihlerin ve sufilerin toplantılarına içtenlikle katılan samimi bir kişiydi. Çocuklarının medrese tahsili görmelerini arzulayan Muhammed, iki oğlunu medreseye gönderemedi hastalandı ve sonra vefat etti. Ölmeden önce çocuklarının eğitimi için bir sufi dostuna para bırakıp onlara bakmasını isteyen Muhammed Tûsî'nin bu arzusu arkadaşı tarafından yerine getirilmiştir. Öldükten sonra bu arkadaşı çocuklarıyla ilgilenmiş ve bir süre sonra onları medreseye yönlendirmiştir. Medresede hafız olup, matematik ve Arapça dersleri alan Gazali, ileri düzeydeki öğrenimini Ahmed b. Muhammed er-Râdegânî'den fıkıh dersleri görerek almıştır.¹⁷ Daha sonra Cürcân'da bir İsmâîlî'nin kişisel öğrencisi oldu. Beş yıl Cürcân'da okuduktan sonra Gazali, Tûs'a döndü.¹⁸

Belli bir ilmi düzeye ulaşan Gazali, daha sonra Nişâbü'r'daki Nizâmîye Medresesine geldi. Burada İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin yanında tahsil görmeye başladı. Gazali için İmâmü'l-Haremeyn bir dönüm noktasıydı. Bir Eş'arî âlimi olan, İmâmü'l-Haremeyn, Gazali'yî Eş'arî kelamını kullanmaya yöneltti. İlahiyât, ictihâd, felsefe, Mantık, Hilâf ve Tasavvuf gibi birçok alanda zor bir eğitim alan Gazali, Nişâbü'r'da kaldığı süre boyunca daha o zaman henüz tasavvufa meyletmemiş olsa da ünlü bir sûfi olan Ali el-Farmedi'yle (ö.477/1084) görüştü ve ondan münzeviliği ve dindarlığı öğrendi.¹⁹ Cüveynî'nin ölümünden sonra Nişâbü'r'dan ayrıldı. Askeri bölgeye, şehir dışındaki Sultân'ın kampına gitti. Vezir Nizâmülmülk tarafından desteklenen ilim adamları arasındaki münazaralar, karargâhtaki en önemli etkinliklerden biriydi. Bu tartışmalarda tartışmalı konular çözülürdü. Gazali, ilim ve zekâsı ile Nizâmülmülk'ün huzurunda birçok münazara

¹⁶ Abdülhüseyn Zerrinkub, *İmam Gazali'nin Hayatı Fikirleri ve Eserleri*, çev: Hikmet Gök, (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2005), s. 23; Mehmed Ali Aynî, *İslâm Düşüncesinin Zirvesi Gazali*, çev: Erol Kılınç, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), s. 41-42.

¹⁷ Zerrinkub, *İmam Gazali'nin Hayatı*, s. 27.

¹⁸ Mevlânâ Nûmânî, *Gazali'nin Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Çev: Yusuf Karaca, (İstanbul: Kayıhan, yayınları, 2012), s. 34-35.

¹⁹ Gazali, *el-Münkız mine'd-dalâl*, çev: Eyyüp Tanrıverdi, (İstanbul: Nazım Hasırcı, İlk Harf Yayınevi, 2012)”, s. 47.

kazanmıştır. Üstün bilgi ve zekâsını kısa sürede gösteren Gazali, Nizamülmülk tarafından 484/1091 yılında daha 34 yaşındayken Nizâmiye Medresenin hocaları arasına dâhil edilmiştir. Nizâmülmülk, Gazali'nin, üyesi olduğu Eş'arî mezhebinin ve ülke içinde sorun yaratan Batı hareketinin güçlenmesine karşı çıkacağını düşünüyordu.²⁰

Gazali, Nizamiye'deki talim ve tedrisata devam ettiği dördüncü yılda manevi bir gerilim yaşamaya başlar. Kendi otobiyografik eseri olan *el-Munkiz mine'd-dalâl*'de ifade ettiğine göre yaptığı işi Allah rızası için değil nefsi için yaptığı kanaatine sahip olduğundan âhirete yönelik hazırlık yapmak için gelgitler yaşadığını söyler. 488/1095 yılı Recep ayından itibaren 6 ay süren bu gelgitler bir taraftan dünya arzusunun cazibesiyle birçok kişinin hayalini kurduğu dünyalık işine devam etmekle ahirete yönelik hazırlanmak arasında bir gelgittir bu. Altı ay süren bu ruhsal sorunlar Gazali'nin iştahsızlık ve hazımsızlık gibi fizyolojik sorunlar yaşamasına neden oldu. Artık istediği gibi ders verme arzusu da kalmayan Gazali'nin yaşadığı bu olaylar süreci, onu hayatının geri kalanı hakkında ciddi kararlar almaya yöneltti. Nihâyetinde Gazali, aile dışındaki tüm servetini ve kendi kendine yeten servetini muhtâç ve fakir arasında paylaştırarak Nizamiye'deki görevini kardeşi Ahmed'e bırakarak Bağdat'ı terk etti. Şâm'a gitmek için hazırlıklarına başlayan Gazali, Haremeyn'e giden yolun bu olduğunu söyledi. (488-490/1095-1097) arasında iki yıl Şâm'da Emevî Camisinin zaviyelerinden birine yerleşmiş gündüzleri de minarlerden birinde itikâfa girerek zikir, ibadete ve tefekküre dalan Gazali, bundan sonra Kudüs'e gidip Hz. Ömer Camii ve Kübbetü's-Sahra'da itikâfa devam etti. Filistin'de el-Halil'de bulunan Hz. İbrahim'in (a.s.) kabrini ziyâret ettikten sonra, hac ibadetini eda etmek için Mekke'ye gitmiştir.²¹

Gazali'nin inziva süreci Medine ziyâreti ile beraber on bir yılı bulmuştur. Nihâyet Gazali, Tûs'a geri dönmüştür.²² Tûs'da inziva dönemine devam eden Gazali'yı Sultan Sencer'in veziri Fahrülmülk ki Nizamülmülk'ün oğludur, kendisini Nişâbü'r Meymene'deki Nizamiye Medresesi Kelam kürsüsüne gelmesini rica etti. Gazali bu görevi kabûl etme konusunda şüpheli olsa da, Müslümanların manevî hayatını canlandırmada ve insanları hakikate yönlendirmede sorumluluk hissettiği için kabul etti. Ancak kısa bir süre sonra Tûs'taki evine döndü ve orada bir Medrese inşa

²⁰ Nûmânî, *Gazali'nin Hayatı*, 49; krş. Ubeydullah Küçük, "İmam Gazali: Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti, Tesiri ve Hizmetleri, *İhyâu ulûmi'd-din*, XIX-XX.

²¹ Gazali, *Mişkâtü'l-Envâr*, çev. Şadi Eren, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2007), 8.

²² Gazali, *Mişkâtü'l-Envâr*, 9.

etti. Bu medresede kelim ve Tasavvuf dersleri vermeye başlamıştır. Kurduğu medresede dersler vererek, ilmî çalışmalar içinde her zaman arzu ettiği manevî bir yaşantı içinde hayatını devam ettiren Gazali, 505/19 Aralık 1111, yılında 55 yaşında henüz genç sayılabilecek bir yaşta Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.²³

3. İmam Gazali'nin Eserleri

İslam toplumları üzerindeki etkisi hâlâ devam eden İmam Gazali'nin birçok eseri bulunmaktadır. Brockelmann'a göre Gazali'nin 75 eseri bulunmaktadır. Burada eserlerin tamamını vermeyeceğiz. Eserleri tanıtırken yazılış tarihine göre değil, önemine ve bu çalışmada kullanacağımız eserlerini öncelikli olarak tanıttığımızı ifade edelim.²⁴

İhyâu ulûmi'd-din: Hücetü'l-İslam İmam Gazali'nin halk arasında en popüler olan bu eseridir. Hiç kuşkusuz bu tasavvufi ahlaki yapıt, Gazali'nin en önemli çalışmasıdır. Gazali, bu eserini 488/1095-500/1106 yıllar arasında, 38 yaşındayken Arapça olarak yazmıştır. Bu kitabın âhiret hayatını isteyenler için yazıldığını söyleyen Gazali, kitabı ibâdetler, günlük edepler, insanı kurtaran şeyler (Münciyât) ve insanı batıran şeyler (Mühlikât) olmak üzere dört ana bölüme ayırmıştır. Her bir bölümü ise on altı başlık altında incelemiştir.²⁵

Fedâihu'l-Bâtıniyye: İmam Gazali'nin Batınilîği eleştirdiği kitabıdır. Fatımi Devleti'nin davetçileri kanalıyla İslam coğrafyasında çok etkili bir şekilde gerçekleştirdiği propagandaya karşı Gazali, Abbasi halifesi Mustazhir-billah'ın (ö.512/1118) isteği üzerine bu kitapla karşılık vermiştir. Gazali bu kitabını, Bağdat Nizamiye Medresesinde ders verdiği yıllarda, vezir Nizâmülmülk'in 485/1092 senesinde Batıniler tarafından öldürülmesinden üç sene sonra 488/1095 yılında telif etmiştir. Eser on bölümden oluşmaktadır. Kitabın dokuzuncu bölümünde halife Mustazhir-billah'ın itaati zorunlu hak halife olduğuna temas edildiği için bu kitap *Kitabu'l-Mustazhirî fi'r-red ale'l-Bâtıniyye* ve *Fedâihu'l-Bâtıniyye* ve *fedâilu'l-Mustazhiriye* adıyla da bilinmektedir. Kitabın hakikatin ancak masum imamdan öğrenileceğiyle ilgili altıncı bölümü ve masum imamın nass ve tayinle belirlenmesi

²³ Gazali, *Mışkâtü'l-Envâr*, 10.

²⁴ Gazali'nin eserleriyle ilgili bilgiyi şu kaynaktan aldık. Ubeydullah Küçük, "Önsöz: İmam Gazali, Hayatı, Eserleri, Şahsiyeti, Tesiri, Hizmetleri", *İhyâu ulûmi'd-din*, çev. Ahmed Serdaroğlu, LII-LXIII.

²⁵ Gazali, *İhyâu ulûmi'd-din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989)

bölümleri çalışmamızda özellikle kullandığımız kısımdır.²⁶ Bu kitap esas itibarıyla Batınlık eleştirisi üzerine olsa da Gazali, Batınilerin mezheplerine muhalif olmasına rağmen İmamilerin yolun saparak nass düşüncesine inandıklarını ifade ederek bu düşüncenin zayıf yönlerini gösterir. Gazali kitabın önsözünde bu eseri Mustazhir-billah'ın emriyle telif ettiğini bizzat ifade eder.²⁷

el-İktisad fî'l-İtikad: İtikadda orta yolu anlatan bu eser Gazali'nin *Kavâidu'l-İtikad* adlı eserinde özet geçtiği bazı kelami meseleleri derinlemesine ele aldığı bir akait metnidir. Gazali bu eseri, *Makasidu'l-Felasife* ve *Tehâfutu'l-Felâsife* eserlerinden sonra meşhur *İhyâu ulumi'd-din*'den ise önce yazmıştır.²⁸ Kitap bir giriş ve dört bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında kelâm ilminin öneminden bahseden Gazali, ana bölümlerde Allah'ın zât ve sıfatlarını ele almıştır. Konumuzu da ilgilendiren imamet konusunu ise kitabın son bölümünde incelemiştir.

Kavâidu'l-Akâid: Ehl-i Sünnet akidesinin özet bir şekilde verildiği akaitle ilgili kitabıdır.

el-Kıstasü'l-Müstakim: İmam Gazali'nin dini hakikatler sadece masum bir imamın öğretmesiyle bilinir iddiasında bulunan İsmaili-Batınlığa reddiyesi kabilindendir. Kitabın kurgusu bir yolculuk sırasında kendisine eşlik eden Ta'limiye'den bir kişiyle yaptığı konuşmalara dayanmaktadır.

Kimyayı-Saadet: Gazali'nin Farsça kaleme aldığı bu eser *İhya* adlı eserinin özeti mahiyatindedir. Tasavvufî ve ahlaki konuları içermektedir. Dört bölümden oluşmaktadır.

Cevâhiru'l-Kur'ân: İman, ibadet, ahlak ve muamelat konularının ahkâm ayetleri eşliğinde anlatıldığı bir eserdir.

el-Maksadu'l-Esnâ fî Esmâillâhi'l-Husnâ: Allah Teâlâ'nın doksan dokuz isminin şerhinden ibarettir.

İlcâmu'l-Avâm fî ilmi'l-Kelâm: Kelam ilminin dakik konularının halk için faydalı olmadığı, halkın bundan sakındırılması gerektiğiyle ilgili kitabıdır.

²⁶ Bkz. Abdurrahman Bedevi, "Hazırlayanın Önsözü", *Fedâihu'l-Bâtıniye*, thk. Abdurrahman Bedevi, (Kahire: ed-Dâru'l-Kavmiyye li't-Tibâati ve'n-neşr, 1964), e-y; krş. Avni İlhan, "İmam Gazali ve Fedâihu'l-Bâtıniyye" *Bâtınlığın İçyüzü*, çev. Avni İlhan, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), IX-XII.

²⁷ Gazali, *Fedâihu'l-Bâtıniye*, thk. Abdurrahman Bedevi, (Kahire: ed-Dâru'l-Kavmiyye li't-Tibâati ve'n-neşr, 1964), 3.

²⁸ Gazali, *İtikadda Orta Yol*, çev. Osman Demir, (İstanbul: Klasik, 2012), 8.

Eyyühe'l-veled: İslam edep ve ahlakıyla ilgili çok meşhur eseridir. Birçok dile çevrilmiş, doğuda batıda okutulan bir kitaptır.

Makâsidu'l-Felâsife: Gazali'nin felsefecilerin fikirlerini tespit için yaptığı çalışma sonucu yazmış olduğu eserdir.

Tehâfütü'l-Felâisfe: Gazali'nin İslam filozoflarını 17 meselede bidatçı 3 meselede de tekfir ettiği meşhur felsefe karşıtı eseridir.

el-Munkiz mine'd-dalâl: Gazali'nin ömrünün sonlarına doğru kendi hayatından bahsettiği otobiyografik eseridir. Bu eserde hakikate eriştiren ilimler sadesinde Kelam, Felsefe ve Batınlık hakkında yaptığı ve ulaştığı sonuçları aktarmış. Felsefe ve Batınlığı yererken Kelam ilminin farz-ı kifâye seviyesinde olduğunu faydadan halil olmadığını ancak hakikate eriştiremeyeceğini ifade etmiştir. Gazali, hakikate eriştirecek tek ilim olarak Tasavvufu zikretmiş ve İslam düşüncesinde Tasavvufun meşruiyet sorununu ortadan kaldırmıştır.

el-Mustasfa: Fıkıh usulüyle ilgili bu eseri bir girişe dört bölümden oluşmaktadır.

İmam Gazali'nin *el-Munkiz mine'd-Dalâl*'de Batınlıktan bahsederken onlara cevap sadesinde yazdığı üç kitaptan bahseder, ancak bu kitaplar maalesef günümüze ulaşmamıştır.²⁹ Bu kitaplar şunlardır:

Huccetu'l-Hakk: Batınilerin Bağdat'ta İmam Gazali'ye yönelttiği sorulara ve iddialara imamın verdiği cevapları içermektedir.

Mufasssılu'l-Hilâf: Bu eser de yine İmam Gazali'nin Batınlılara yönelik kendisine Hemedan'da sorulan sorulara verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Eser on iki bölümden oluşmaktadır.

ed-Durcu'l-Merkûm: Yine Gazali'nin Batınilerle ilgili eseridir.

²⁹ Gazali, *el-Munkiz mine'd-Dalâl*, 36.

İKİNCİ BÖLÜM

İMÂMÎYE ŞİASİ

Bu bölümde Şiiliğin ortaya çıkışı ve en büyük Şii mezhep olan İmamiyye hakkında genel bilgiler verilecektir.

A. Şiiliğin Ortaya Çıkışı ve İmâmiyye Şiası

Şîa kavramı, Arapçada “mûşayaa” kökünden gelmektedir. Bu kökten gelen Şîa kelimesi; misafiri uğurlamak, peşinden gitmek, taraftar olmak, grup olmak, takip etmek, birisine savunmak anlamlarına gelmektedir. İbn Manzur, “Şîa” kelimesinin Hz. Ali’yi ve ehl-i beyti sevenler için alem olduğunu ifade etmiştir.³⁰

Kur’an-ı Kerim’de “Şîa” kelimesi türevleriyle birlikte 11 yerde geçmektedir.³¹ Bir örnek olarak “Şüphesiz, İbrahim de onun (Nuh’un) taraftarlarından (şîa) idi”.³² âyet-i kerimesini verebiliriz. Şîa kelimesi, önder konumundaki birine tam bağılılık gösterip onun yolundan gidenler, ona ve etrafındakilere yardım edenler, destek verenler, anlamında kullanılmıştır.³³

Bu kelime aynı zamanda bir başkasını izlemek ve sevmek anlamına gelir. Allah (c.c) Hz. İbrahim’den Nuh’un Şii’si olarak bahsetmiş olduğu gibi: Hz. Musa’nın hikâyelerinin birisini konuyla ilgili burada örnek olarak getirdik: (Şehre girmiş, fakat insanlar onu fark etmedi, ondan sonra iki adamı kavga ederken bulmuş).

Mûsâ, ahalisinin farkedemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşmanı olan taraftan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: “Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman!”³⁴

Arapça dilinde Şii kelimesini iki anlamada kullanır ve şöyle der. (Şiiler bir şeyde birleşmiş insanlardır, bazıları birbirini takip eder). Şiiler Hz. Ali’nin (r. a) peygamber (sav) tarafından hilafete tayin ettiğine inanırlar. Onların rivayetlerine göre:

³⁰ İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, 6/189

³¹ Bkz. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemu’l-mufehres lielfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1990), 398.

³² Saffat Sûresi, 37/83.

³³ Bkz. İbn Âşûr, XXII/136.

³⁴ Kasas Sûresi, 28/15.

H.z. Peygamber, çeşitli durumlarda Ali'yi Müslümanlar arasında halife olarak tayin etti.³⁵ Bunlardan biri de “Gadir-i Hum” meselesidir.³⁶

Şii kavramı (Şii ve Şii'nin çoğulu) sevmek ve takip etmek anlamına gelir.³⁷ Ve genel anlamda Şii kavramı hem kadın ve hem de erkek için kullanılır, bazen de bir birini takip eden bir grup anlamında da gelmektedir.³⁸ Şia kavramı, kelime anlamı itibarıyla başkaları için de kullanılır. Mesela H.z. Osman'ın taraftarları veya Muaviye'nin taraftarları anlamına da gelebilir. H.z. Osman ve Muaviye'nin takipçilerini bile ifade eder, Ancak zamanla bu kavram, H.z. Ali ve ailesine karşı kuvvetli bir sevgiye sahip olanlar için kullanıldı. Şii kelimesinin kullanması sadece, İmamiyye'ye değil, Keysaniye, İsmailiye, Zeydi'ye, Vakfiye ve buna benzer biçimde öteki gruplar için de kullanılmaktadır.³⁹

Arapça kurallar açısından: Şii kelimesi, tekil formunda, hem maarife aynı zamanda nekre gelir. Eğer giriş (elif ve Lam) ile gelirse, H.z. Ali'nin Şii'si kast edilir. Fakat Nekre benzer biçimde gelirse, (elif ve Lam olmadan), mezheplerin genelini ifade eder.⁴⁰

Şii grupların bir kısmı İmamiyye'ye, (İsnaaşeriyye) halifeliğin H.z. Ali'nin hakkı olarak gören Müslümanlarını mezhebidir. H.z. Ebu Bekir, H.z. Ömer ve H.z. Osman'ın halifeliğini reddediyorlar. Ayrıca on iki İmam'a inanıyorlar, Sonuncu İmam Irak'taki dehlize girdikten sonra ve bir daha geri dönmedi, düşüncelerinde ve inançlarında Sünnilere karşılar ve mezhebini İslam dünyasına yaymaya çalışıyorlar.⁴¹

Şiiliğin ortaya çıkış zamanı İslam mezhepleri tarihçileri arasında tartışma konusudur. Bazı kaynaklara göre Şiiler, Peygamber (sav) vefatından sonra H.z. Ali'nin hilafet hakkını savunmak için siyasal olarak ortaya çıkmışlardır.⁴² Ancak diğer tarihçilere göre: Şiilerin 656 yılında H.z. Osman'a yapılan suikasttan sonra ortaya çıktıklarına inanıyorlar. Başka bir deyişle: Birinci yüzyıldan sonralarda “Gulât-ı Şia” adını verdikleri bir Şii hareketi ortaya çıkmıştır.⁴³

³⁵ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 6/189.

³⁶ Gadir-i Hum, Mekke ile Medine arasında Cuhfe bölgesine 4 km. uzaklıkta olup sık sık yağın yağmurlar sebebiyle bataklık ve sazlık haline gelmiş bir gölcükten ibarettir. Bkz. Ethem Ruhi Fığlalı, “Gadir-i Hum”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/279.

³⁷ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 6/190.

³⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, 6/191.

³⁹ İhsan İlahi Zahîr, *eş-Şi'a ve 's-Sünne*, (Lahor: Sünnet, 1983), 1/ 37.

⁴⁰ Zahîr, *eş-Şi'a ve 's-Sünne*, 1/ 73.

⁴¹ Zahîr, *eş-Şi'a ve 's-Sünne*, 1/ 125.

⁴² Ethem Ruhi Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2008), 266.

⁴³ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, 266.

Onların iddiası, din ve risalet ile ilgili anlamları sadece kendilerini bildikleri, diğerlerinin bunların anlamını anlamayacaklarını iddia ederler. Özel bir kitap ve bilgiye sahip olduklarını düşünüyorlar ve ona bakılırsa doğru yöne ilerliyorlar. Her ayet ve hadisleri kendi zevklerine nazaran yorumlar ve düşüncelerini dinin bir parçası olarak adlandırırlar.⁴⁴

II. yüzyılın başlarında Şii teorisi fıkhi alanında işlev görmeye başladı, bunu da Ehli-Beyt mezhebi olarak adlandırılabilir. Bu mezhep, Maliki, Şafii, Hanbeli ve Hanefî gibi diğer önemli fıkhi yetkilerinin aktif olduğu bir zamanda ortaya çıktı. O vakit Ehli-Beyt mezhebi oldukça aktifti, Şiilerin merkezi İmam Cafer-i Sadık'ın okulu idi ki orada, fıkıh ve diğer bilimler öğretilirdi.⁴⁵

B. İmamiyye'nin İmamet Konusundaki İnancı

Hız.Peygamberden sonra İslâm ümmetinin önderliği olan imamet konusunda iki görüş vardır: Sünnilere ait olan ilk görüşte, Peygamberin halefi olarak kimseyi işaret etmediği söylenmektedir. Ancak Şiilere ait olan ikinci görüşe göre, İmâm'ın atanması, Peygamberin atanması gibi, Allah'ın sorumluluğudur. Bu konu hem Kur'ânı-Kerîm'de hem de Peygamberin Sünnetinde anlatılmıştır. Çünkü işlerden sorumlu olan kimse, İslâm ümmetini peşinde vasi olmadan bırakmayacaktır. Peygamber, seyahatlerinde hep bir halef tayin etmiş ve insanları halifesiz bırakmamıştır. Bu hususta tüm tarih kitâplarında bahsederek ve Peygamber halife olarak atayanların isimleri de zikredilmektedir.⁴⁶ Katılmadıkları görev ve savaşlarda bile, bir kişiyi halef olarak atadılar ki ona itaat Peygambere itaat gibi olsun. Bazen birkaç kişiyi bile atadılar ve eğer biri yaralanırsa, sonraki insanlar komutayı devralacaktı. "Mute" savaşında olduğu gibi "Zayd b. Harise" komutanlığa atandı. Sonra yaralandığında "Cafer b. Ebî Talib", o da yaralanırsa "Abdullah b. Revâha"nın komutan olacağını söylemiştir. Hız.Peygamber, seyahatlerinde bir halef tayin etmekte tereddüt etmemiş ve sahabeyi velisiz bırakmamıştır.⁴⁷ Dolayısıyla onların ölümünden sonra gündeme gelen en önemli mesele İmâmın atanmasıdır. Bu temelde (Şii İmâmlar), Peygamberin kendisinden sonra İmam'ın imamını tayin ettiğine inanırlar.⁴⁸

⁴⁴ Dad Muhammed Nezîr, *Fırkalar ve Mezahib Kelam İslami*, (Kabil: Risalet, 2016), 158.

⁴⁵ Nezîr, *Fırkalar ve Mezahib Kelam İslami*, 147.

⁴⁶ Taberi, *Târîhü'l-umem ve'l-mulûk*, 2/145.

⁴⁷ Feyyâz, *Târîhü'l-İmâmiyye*, 154.

⁴⁸ Feyyâz, *Târîhü'l-İmâmiyye*, 155.

İmametın dinin temel esaslarından mı mezhep esaslarından mı olduğu konusu modern İmami düşünce de tartışmalı olsa da geleneksel İmami düşünce imametın dinin temel esaslarından olduğunu düşünür. Kütüb-i Erbaa'nın en önemli kitabı olan Kuleynî'nin (öl.329/941) *el-Kâfi*'sinde imamet, İslam'ın beş şartından sayılmıştır.⁴⁹

Nitekim klasik İmami eserlerde inanç esasları sayılırken Tevhid, Nübüvvet, Meâd, Adalet ve İmamet olmak üzere beş esas sayılır.⁵⁰ Ancak imametın usul-i dinden sayılması beraberinde Şia'nın imamete kendisi gibi düşünmeyenleri nasıl gördüğü sorusunu da akla getirmektedir. Mezhep içinde bu soruya verilen cevap, "Gayr-ı Şii" şeklinde olduğu için imamete kendileri gibi inanmayanları mümin-müslim ayrımı üzerinden değerlendirdikleri anlaşılmaktadır. Kimi çağdaş Ayetullahlar ise imametın usul-i dinden değil usul-i mezhepten olduğunu söyleyerek daha net bir tutum sergilerler. Yani imamete kendileri gibi inanmak kişinin şii sayılabilmesinin gerek şartı olarak sunulmaktadır.⁵¹

Nitekim Şia'nın dört temel hadis kitabından ilki olan Kuleynî'nin *el-Kâfi* adlı eserinde İmam Muhammed Bâkır'dan senediyle şu rivayet aktarılmıştır:

"İslam, beş temel üzere; namaz, zekât, oruç, hac ve vesayet üzerine kuruludur".⁵²

İmamiyye'ye göre her dönemde insanları iki dünyada da mutluluğa yöneltmek ve aralarında adaleti tesis etmek için bir imam gereklidir. İmamet, bir nevi peygamberliğin devamı şeklindedir. İmam olacak kişinin en üstün ve faziletli kişi olması gerektiği malumdur. Kimin üstün ve takvalı olduğu hususu insanların bilemeyeceği gaybi konulardandır. Bu ancak Yüce Allah tarafından bilinebilecek bir husus olduğu için imamet nass ve tayinle olmalıdır.⁵³ Tûsî de, en faziletli kişinin kim olduğu ancak masumiyetle anlaşılabilir der. Kimin ismeti sabitse onun fazileti de sabit olmuş olur der.⁵⁴

Nitekim onlar imametle ilgili Mâide 67.ayet-i kerimeyi en temel nass olarak kabul ederler. Onlara göre Hz. Peygamber (sav), Veda haccını tamamlayıp Medine'ye dönmek üzere yoldayken 18 Zilhicce günü kendisine vahiy gelir.

⁴⁹ Kuleynî, *el-Kâfi*, 104; krş. Subhânî, *el-Milel ve'n-nihal*, 276.

⁵⁰ Muhammed b. Yakup Kuleynî, *Usulu'l-Kâfi*, (Tahran: İslam Tarihi ve Eğitimi Dairesi, 1991), 18.

⁵¹ Seyyit Muhammed Müfti'ş-Şia, *Tevzîhu'l-Mesâil Risâlesi*, çev. Abdullah Turan, (Kum: Huda Matbaası, t.y.)

⁵² Seyyit Murtaza, el-Şafi, Yayın, Sadiği, Tahran, 1945, 59.

⁵³ Muhammed Bakir Meclisi, *Bihâru'l-Envâr*, (Tahran: İhyau-Kitâbi'l-İslamiye, 2014), 234.

⁵⁴ Tûsî, *el-İktisâd*, 308.

“Ey peygamber! Rabbinden sana indirileni tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan O’nun mesajını iletmemiş olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Şüphe yok ki Allah kâfirler topluluğunu hidayete erdirmez.”(Mâide,5 /67).

Bu ayetin nazil olmasından sonra Rasulullah (sav), kervanı durdurur ve orada bulunanlara kendisinden sonra Hz. Ali’nin imametini ilan eder. Ayrıca şöyle diyorlar; Ali, iki oğlu ‘‘Hasan ve Hüseyin’in’’ imamlığını açıklamış. Aynı şekilde, her İmam müstakbel İmam’ı belirler ve bir vasiyetiyle atar.

İmamiyye’nin imametini en efdal kişide olması gerektiği düşüncesi onları imamların masum olduğu, tüm büyük günahlardan korunmuş olduğu düşüncesine götürmüştür. *Kâfi*’de anlatılanlara göre, imam kendisinden önce gelen imamın bilgisine sahiptir yeni meselelere de ilham alarak çözüm üretir.⁵⁵

Masumiyet (hatasızlık): Tüm İmamlar hatalardan ve küçük ve büyük günahlardan korunmuşlardır. İbn Babâveyh el-Kummi, peygamberler, melekler ve imamların her türlü gûnahtan korunmuş olduklarını, Allah’ın emirlerine itaatsizlik etmeyeceklerini ifade eder. Onların masum oluşlarını reddeden aslında onları tanınamakta ve cehalette bulunmaktadır. Onlardan cahil olan da kâfirdir. Ayrıca onlar hakkındaki görüşümüz, İmamlığın başından sununa kadar masumiyet olarak nitelendirildikleri ve hiçbir durumda asi ve cahil olarak tanımlanmayacaklarıdır.”⁵⁶ Molla Bakır Meclisi de, masumiyeti imametini ikinci şartı olarak ortaya koyarak, imamların da peygamber gibi hayatının başından sununa kadar tüm küçük ve büyük günahlarından korunmuş olduğunu ifade eder. Zira bu konuda çok sayıda hadis bulunmaktadır.⁵⁷

Bu sebeple İmamiyye’ye göre masumiyet yani yanılmazlık imamın ilk özelliğidir. Yani imamın her türlü gûnahtan yanılmazlığıdır ve yaşamı boyunca hiçbir küçük veya büyük günah işlememesidir.

Masumiyetle ilgili İmam Humeyni de Abdullah bin Abbas’ın peygamberimizden (sav), *“Ben, Ali, Hasan, Hüseyin ve Hüseyin’in dokuz çocuğu masumuz.”* Sözünü rivayet ettiğini söyleyerek bu hadisin kendi kitabı dışında hiçbir hadis kitabında açıkça zikredilmediğini ancak rivayetin zayıf da olmadığını söyler.⁵⁸

İlim: Tüm İmamlara şeriatı tamamlamaları için peygamber (sav) tarafından bilgi verilmiştir, her İmamın ledün bir bilgisi vardır ve Hz.Peygamber’le aralarındaki

⁵⁵ Küleyni, *Usulu’l-Kafi*, 45.

⁵⁶ Şeyh Babaveyh el-Kummi, *Kitabu’l-Hisal*, 98.

⁵⁷ Meclisi, *Bihâru’l-Envâr*, 87.

⁵⁸ İmam Humeyni, *Keşfu’l-Esrâr*, (Tahran: İmam Humeyni Yayınevi, 2000), 47.

tek var onların vahiy almıyor oluşudur. Peygamber (sav) de şeriatın sırlarını insanlara zamanlarına göre anlatabilmeleri için onlara bırakmıştır.⁵⁹

Bu sebeple İmamiyye'ye göre imamın sahip olması gereken ikinci özellik ilim sahibi olmasıdır. İmamın şeriat kanunlarından haberdar olması ve bunları Müslümanlardan daha çok uygulamak için çaba göstermesi gerekir. Ayrıca İmâm'ın ihtiyacı olan şey din ve dünya işlerinin esaslarını bilmektir. Dini hükümler, politikalar, liderlik görgü kuralları vb. Bunları bilmiyorsa liderlik etme gücüne sahip değildir demektir. İlmî yanı sıra imamın cesaretli olması, fitneleri ortadan kaldırmak ve zalimleri bastırmak için gereklidir. Çünkü İmâm cesaret sıfatına sahip olmadan görevlerini yerine getiremez. İmâm, toplumun lideri, din kurallarının koruyucusu ve uygulayıcısıdır.⁶⁰

Mucize: İmamın olağanüstü hal göstermesi caizdir ve buna mucize denir, İmamlardan biri eski İmam tarafından atanmazsa, İmamlığının kanıtı mucize göstermesi olur.⁶¹

Gaybet: İmamiyye şiası, on ikinci imam Muhammed Mehdi'nin beş yaşındayken mahzene girip kaybolduğunu bu ilk kayboluşun 940 yılına kadar devam ettiğini söylerler. İnsanlarla elçileri kanalıyla irtibatı sağladığı bu döneme *Küçük Kayboluş / el-Gaybetu's-Suğrâ* dönemi derler. Mehdi, 940 yılından itibaren ise *Büyük Kayboluş / el-Gaybetu'l-Kubrâ* dönemine girmiştir. Kıyametin kopmasına yakın zuhur edecektir.⁶² Şiaya göre Muhammed Mehdi, Allah'ın izniyle zamanın sonunda dönerek zulümle dolu olan yeryüzüne adaleti getirecektir.⁶³

Beda: Tanrı'nın bazı durumlarda izlek değiştirdiği veya önceki düzeni iptal edip değiştirdiği anlamına gelir. Örneğin, bir İmamın oğlu halefiyse ve aniden öldüyse, o zaman bir sonraki imamda değişiklik yapılır ve bir sonraki imam başka bir kişi olur.⁶⁴

Takiyye: Takiyyeyi dinin ilkelerinden biri olarak görürler, kim terk ederse, namazı terk etmiş gibidir. Bu takiyye, halkın arasına gaip İmam gelene kadar devam eder, İmam gelmeden önce takiyyeden ayrılırsa sanki Allah dinini ve İmamiyye

⁵⁹ Cafer Subhânî, *Akâid-i İmamiyye*, (Kum: Müessesese-i İmam Sâdık, 1998), 89.

⁶⁰ Feyyâz, *Târihu'l-İmâmiyye*, 192.

⁶¹ Cafer Subhânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Kum: İslam Yayınları Vakfı, 2015), 156.

⁶² Subhânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 157.

⁶³ İmam Humeyni, *İmam Humeyni'nin Zihninde İslami Yönetim*, (Tahran: İmam Humeyni Yayınevi, 1969), 9.

⁶⁴ Humeyni, *İmam Humeyni'nin Zihninde İslami Yönetim*, 10-11.

mezhebini terk etmiş gibidir. Bu noktayı ispatlamak için şu ayeti delil getirirler:⁶⁵ ‘‘Müminler, Müminleri bırakıp inkârcıları dost edinmesin, Kim böyle yaparsa Allah ile bir ilişkisi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek tehlikeden) korunmanız başkadır. Allah asıl sizi kendisine karşı dikkatli olmanız hakkında uyarmaktadır. Çükü dönüş Allah’adır.’’⁶⁶ Ayrıca bu sözü İmam Cafer’e atfediyorlar ve şöyle diyorlar; (Takiya benim dinim ve babalarımın dinidir ve Takiyye sahibi olmayan kimsenin imanı yoktur).⁶⁷

Humus: Şii inancına göre bu dinin takipçileri gelirlerinin ve işlerinin başta birini yetkililerine ve imamlarına vermelidir ki bu Şii otoriterler için çok büyük bir gelir kaynağıdır ve çok fazla servet biriktirmelerine neden olur.⁶⁸ Bu ayetten humus alınmasının nedeni şudur: ‘‘Bilin ki, ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri mutlaka Allah’a, Peygamber’e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara aittir. Eğer Allah’a; hak ile batılın birbirinden ayrıldığı gün, (yani) iki ordunun (Bedir’de) karşılaştığı gün kulumuza indirdiklerimize inandıysanız (bunu böyle bilin ki). Allah, her şeye hakkıyla gücü yetendir.’’⁶⁹ Şiiler, bu ayete şu şekilde yorumlanıyorlar; Allah’ın ve peygamberin ve yakınlarının payı İmam’a ve peygamberin vekiline ödemelidir. Şii yetkilileri diyorlar ki; ‘‘Malına bir dirhem veya daha az humus ödemeyen, Ehli-Beyte zulmeden ve haklarını gasp edenlerden ve humus ödememeyi meşru gören kâfir olur.’’ Ancak bu konudaki Sünni görüşü Şiilerin söylediklerine aykırıdır.⁷⁰ Bu ayet, Şiilerin söylediğinin aksine, savaş ganimetlerinin dağıtılmasıyla ilgilidir, halkın işi ve humusların ödenmesiyle hiçbir alakası yoktur. Tarihi kitaplarda peygamber halktan humus aldığına dair hiçbir şey yoktur. Tarihçiler, halifeler ve Ehli-Beyit zamanlarında Zekât toplamakla ilgili kitaplarında yazmışlar, ancak kimseden humus aldıkları belirtilmemiştir.⁷¹ İbn Teymiye diyor ki; Şiilerin iddia ettiği şey, Müslümanların gelirlerinin beşte birini Şii yetkililere vermeleri gerektiğidir. Ancak Hz. peygamber ve ashabının yanı sıra Ali de Müslümanların

⁶⁵ Ebubekir Muhammed el-Bakillâni, *Kitabu’t-Temhid*, (Beyrut: Mektebetu’s-Şarkıyye, 1957), 115.

⁶⁶ Ali İmran, 3/28.

⁶⁷ Eşref el-Cizâvi, *Akâidu’s-şîa’l-imamiyye’l-isna aşeriyyeti’r-râfida*, (Mısır: Dâru’l-Yakîn, 2009), 110.

⁶⁸ Ignaz Goldziher, *el-Akide ve’s-Şeria fi’l-İslam*, (Beyrut: Ulusal Merkez, 2013), 203.

⁶⁹ Enfal, 7/41.

⁷⁰ Cizâvi, *Akâidu’s-şîa’l-imamiyye*, 112.

⁷¹ Bakillâni, *Kitabu’t-Temhid*, 116.

hiçbir malından humus almadı ve kimseye humus ödemesini emretmemiştir.⁷² Muhammed b. Hasan Tûsî (öl.460/1067), hicri beşinci yüzyılın en büyük Şii fıkıhçılarından biri ve Necef ilahiyat okulunun kurucusudur, fıkıh kitabında humustan bahsetmemiş, bu kitapta ise küçük ve büyük tüm fikhî konulara değinilmiştir.

Mut'a: Şiiler, kadınlarla Mut'a sahip olmanın en iyi alışkanlıklar ve en iyi yakınlık olduğuna inanırlar, bu hususta bu ayetini delil getirmişler: *“Sahip olduğunuz cariyeler müstesna, evli kadınları nikâhlamanız da size haram kılınmıştır. İşte bütün bunlar, Allah'ın sizin için belirlediği kesin hükümlerdir. Bu sayılanların dışındaki kadınları, iffetli yaşamak, (Şiilere göre Mut'a) zina etmemek ve Mehirlərini ödemek (Şiilere göre kadın ücreti) şartıyla nikâhlamanız size helâldir. Bu şartlar altında onlardan hangisiyle bir arada bulunup beraberliklerinden yararlanmak istiyorsanız, üzerinizde bir borç olarak belirlenmiş olan Mehirlərini ödeyin. Fakat mihrin miktarını belirledikten sonra onu aranızda karşılıklı rıza ile artırıp eksiltmekte size herhangi bir günah yoktur. Şüphesiz Allah her şeyi hakkiyle bilen, her hükmü ve işi hikmetli ve sağlam olandır.”*⁷³ Şiilerin söz konusu ayete ilişkin görüşü, Mut'a evliliğini caiz kabul etmektedirler. Ancak Sünniler, kalıcılık niyetini evliliğin şartı olarak gördükleri için, sınırlı bir sürede belirlenen bu tür evliliği İslam'ın yasaklandığını düşünüyor.

1. İmametın İsbatında Nassa Sarılmaları

Şiiler ve Sünniler, ilkeler ve bazı konularda benzerliği olan iki İslami mezheptir, ancak Şiiler ile Sünniler arasındaki temel fark, diğer birçok farklılığın kaynağı haline gelen İmamet meselesidir. İmamet meselesindeki farklılık, Sünnilerin dinin bir kolu ve Şiilerin de dinin bir ilkesi olarak gördükleri ana konulardan biridir. Ayrıca İmam'ın gerekliliği, İmam'ın yanılmazlığı ve Ehli-Beytten imamların tekeli gibi farklılıklar da Şiiler ve Sünniler arasında var olan olaylardır.⁷⁴ Şiilere göre; İmam, din meselelerini halka açıklamak, ilahı kanunları uygulamak ve ruhu eğitmek konusunda Peygamberimizin halefidir. Çünkü İmam, kendisine vahiy dışında bir peygamberin tüm özelliklerine sahiptir.⁷⁵ Ancak Sünniler, imamlığı tek bir

⁷² Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye fi'n-nakzi kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye*, thk, Muhammed Reşat Salim, (Riyâd: Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986), 6/135.

⁷³ Nisa, 4/24.

⁷⁴ Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 254.

⁷⁵ Cizâvi, *Akâidu's-Şîa'l-imamiyye*, 152.

sorumluluk, dinin kollarından biri, dini hükümetin başı olarak görmekte ve Peygamberin halefi konusunu bir seçim ve halka bırakma meselesi olarak görmektedir.⁷⁶

Şiiler, İmametın Kur'ân ı Kerim'de ispatlandığını iddia ederler. Onların Kur'an'dan nass olarak gelil getirdiğı ayet-i kerimeler şunlardır:

a. Mâide Sûresinde Geçen Velâyet Vurgusu

İmamiyye'ye göre Mâide sûresinde geçen velâyet ayeti Hz. Ali'nin imametiyle ilgili naslardan biridir. Ayet-i kerime şöyledir:

*"Sizin dostunuz ancak Allah, O'nun Peygamberi, bir de Allah'a tam boyun eğerek namazı dosdoğru kılan ve zekâtı veren müminlerdir."*⁷⁷ İmam Fahreddin Razi, Ebu Zer'den şu sözüne nâkil etmiş, Peygamberle camide öğle namazını kıldım, bir kişi yardım istemiş ve kimse ona bir şey vermemiş, Ali eğiliyor halinde yüzüğünü alması için o kişiye işaret etmiş. Sonra Peygamber ona ve kendisine işte dua etmiş ve demiş ki, "Ey Allah'ım! Musa kardeşim senden ne istemiş, cevap verdin mi?" "Bana, işimi kolaylaştır ve bana Ehlimden bir bakan at." Peygamberin, duası bitmemişten önce, Allah bu ayeti Ali'nin hakkında indirilmiş. Harun'un Musa ile olan ilişkisi ne olursa olsun, Allah Ali'yle, Peygamberimizle aynı ilişkiyi vermiştir. Harun nasıl Musa'nın halifesiye, Ali de peygamberin halifesidir.⁷⁸

Muhammed b. Hasan Tûsî bu ayet hakkında şöyle der; "Bu ayet, Ali b. Abi Talib'in imamlığının doğruluğunun en açık delillerinden biridir. Yani, Peygamberden sonra Ali imam olacaktır."⁷⁹

Meşhur müfessir İbn Kesir'in bu ayetle ilgili yorumu şöyledir: *"Sizin dostunuz ancak Allah, onun Peygamberi, bir de Allah'a tam boyun eğerek namazı dosdoğru kılan ve zekâtı veren müminlerdir."*⁸⁰ Bu ayette "imamet" kelimesi nerede geçmektedir? Diye sorsak şüphesiz ki Şiiler, bu ayette "Vilayet" kelimesinin imamet anlamına geldiğini söyleyeceklerdir. Çünkü "vilayet" anlamını "İmamet" olarak yorumluyorlar. Hâlbuki Kur'an'da "vilayet" kelimesi hiçbir yerde imamet anlamına gelmemektedir. İmamiyye bu ayeti kendi lehine gelecek şekilde yorumlamıştır.

⁷⁶ Nezir, Fıkalar ve Mezahib Kelam İslami, s. 147.

⁷⁷ Maide, 5/55.

⁷⁸ Fahreddin Razi, *Tefsir-i Kebir*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1999), 2/23.

⁷⁹ Muhammed b. Hasan b. Ali Tûsî, *el-İktisâd fî mâ yetealleku bi'l-İ'tikâd*, (Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 1986), 319-322.

⁸⁰ Ebu'l-Fida İmaduddin İsmail b. Ömer İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kurani'l-Azim*, (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiye, 1998), 2/24.

Esasen birlikte zikredilen bu ayetlerin birbirinden ayrılması gerekmektedir.⁸¹ Yani “Ey inananlar! Yahudi ve Hristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır. Şüphesiz Allah, zalimler topluluğunu doğruya iletmez.”⁸² “Sizin dostunuz ancak Allah, O’nun Peygamberi, bir de Allah’a tam boyun eğerek namazı dosdoğru kılan ve zekâtı veren müminlerdir.”⁸³ “Ey iman edenler! Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden dininizi alaya alıp oyuncak edinenleri ve öteki kâfirleri dost edinmeyin. Eğer müminler iseniz Allah'a karşı gelmekten sakının.”⁸⁴

İbn Kesir, bu ayetteki "Vilayet" kelimesinin imamet anlamına gelmediğini söyler. Kur’ân’da “Vilayet” kelimesi yirmiden fazla yerde kullanılmıştır. Buralarda yardımcı, koruyucu, vasi vb. anlamlarına gelmektedir. Şu ayetler gibi; “Bilmez misin ki, göklerin ve yerin saltanatı Allah’ındır ve sizin için Allah’tan başka bir dost ve yardımcı yoktur.”⁸⁵ Bazen “Vilayet” kelimesi müminlere atfedilir; şu ayet gibi; “Allah iman edenlerin dostudur; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlerin dostları ise tağuttur; onları aydınlıktan karanlıklara sokarlar. Bunlar cehenneme atılacak olanlardır. Onlar orada sonsuza kadar kalıcıdır.”⁸⁶ Bazen de zamire atfedilir, bu ayet açıklanır; “Evet! Yalnız Allah yardımcınızdır. O, yardımcılarının en hayırlısıdır.”⁸⁷ Tüm bu durumlarda, "vilayet" hiçbir yerde “İmamet” anlamına gelmemektedir.

İmamiyye’nin yorumcularının biri, Muhammed Kazım Rahmeti, Kendi Tefsirinde şöyle söylüyorlar; İmamlığın ispatı ve özellikle Arapça kurallara ilgili olarak bu kelimesi “و الذين آمنوا” zamirine ilgili olarak çoğul olmasına ifade etmektedir. O’ kelime genel Müslümanlar anlamına gelmez, Ama bir kişi anlamına gelir, Şu kullanım özel olarak doğrudur. Çünkü Kuran-ı Kerim’de Allah, çoğul kelimesini kendisini, büyük ve değerli göstermesi için kullanmıştır. Ayrıca, krallar kendilerini, büyük göstermesi için çoğul kelimeyi emirlerinde kullandılar. O, ayetin başında “وليكم” kelimesi tüm inananlara hitap eder, demişler. Çünkü “كم” zamiri, O kadar geneldir ki, peygambere, bile içerir. Ama “و رسوله” kelimesinden bunun peygamber, anlamına geldiğini anlıyoruz. Kısaca “و الذين آمنوا” Ali’ye atıfta bulunur,

⁸¹ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kurani’l-Azim*, 2/26.

⁸² Maidr, 5/51.

⁸³ Maide, 5/55.

⁸⁴ Maide, 5/57.

⁸⁵ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kurani’l-Azim*, 1/13.

⁸⁶ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kurani’l-Azim*, 1/53.

⁸⁷ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kurani’l-Azim*, 1/74.

O, ayetinin şu kısmında da ‘و يؤتون الزكاة و هم راعون’ Ali’nin eğilirken yüzüğünü muhtaç kişiye vermiş olduğuna bahsediyor.⁸⁸ Ona göre; açıklandığı için ayetini vahyinin sebebinin Ali ile ilgili olduğu söylüyorlar. Buna rağmen bazı tefsir kitaplarından da söylediğini gibi; Ali eğilirken, ihtiyaç sahibine yüzüğünü vermiştir.⁸⁹

Çağdaş Şi müfessir Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabayi’nin yukarıda ki ayetin hakkında İlişkin olarak, İbn Abbas’tan alıntı yapar. Ali namaz kılarken, bir adam yardım istemiş ve Ali yüzüğünü ona vermiş. Peygamber, Bu yüzüğü sana kim vermiş diye o adama sormuş? O kişi Hz. Ali’yi işaret ederek, şöyle cevap vermiş. Bana eğilen adam vermiş. O, sırada o ayet inmişti.⁹⁰ Ayrıca Fahreddin Razi de Abdullah b. Selam’dan ve Ebu Zer’den bu ayetin nüzulüyle ilgili aynı şeyi aktarmıştır.⁹¹

Muhammed b. Cerir, et-Taberi, İmam Muhammed Bâkır’ın öğrencisi Abdulmalik b. Süleyman’dan isnadlı olarak şöyle anlatır: İmam Bâkır’a, Mâide 55.ayet-i kerimde geçen “والذين آمنوا” (iman edenler)den amaç kimdir diye sordum. İmam Bâkır da kastedilen “müminlerdir” dedi. Sonra dedim ki; Bu ayetin Ali hakkında indirildiğini biliyorsunuz mu? O da “Ali de müminler arasındadır.”⁹²

Bu rivayeti aktaran Taberi, İmamiyye’nin imametle ilgili getirdiği delillerin zayıf olduğunu söylemiştir. Ona göre “vilayet” kelimesi “imamın velayeti” değil, “imanın velayeti” anlamındadır. Taberi’nin ilgili ayetleri yorumlaması şöyledir. “Ey iman edenler! Allah, elçisi ve nitelikleri Yüce Allah tarafından ifade edilen müminler sizin yardımcınızdırlar. Yahudiler ve Hristiyanlar sizin arkadaşlarınız ve dostlarınız değildir. Onlar birbirinin dostu ve koruyucusudurlar. Sizi kendileri için arkadaş, veli ve yardımcı olarak seçmezler.”⁹³

Taberi, bu ayetlerin nüzul sebebiyle ilgili ise şunu söyler: Avf oğullarından Hazreçli bir Müslüman olan sahabi Ubâde b. Sâmit, bu ayetler nazil olunca Yahudi Kaynuka oğullarıyla olan anlaşmasını kesmiş ve Rasulullah’a tabi olmuştur. Ubâde şöyle demiştir: “Ben Allah’ın, Resulünün ve müminlerin arkadaşımı ve kâfirlerin

⁸⁸ Muhammed b. Mesud Ayyâşî, *Tefsiru’l-Ayyâşî*, (Tahran: Büyük İslam Vakfı, 2013), 2/45.

⁸⁹ Ayyâşî, *Tefsiru’l-Ayyâşî*, 2/46.

⁹⁰ Seyyid Muhammed Hüseyin Tabatabâî, *el-Mizân fî tefsiri’l-Kur’ân*, (Kum: İslami Yayınları, 1998), 3/34.

⁹¹ Razi, *Tefsir-i Kebir*, 2/25.

⁹² Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu’l-beyân fî tefsiri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1998), 2/246.

⁹³ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/248.

antlaşmasından ve dostluklarından nefret ediyorum.” İşte bu ayetlerin nüzul sebebi budur.⁹⁴

Sonuç olarak bu ayetin Şiilerin iddia ettiği üzere imametle ilgili olmadığı konusunda görüşler çoğunluktadır. Hatta bazı İmami bilginleri de bu ayeti imamet delil olarak göstermemişlerdir.

b. Gadîr-i Hum

İmamiyye’ye göre Hz. Peygamber (sav), “Veda Haccı”nı eda ettikten sonra Medine’ye dönüş yolundayken 18 Zilhicce günü, Yüce Allah şu ayet-i kerimeyi indirdi:

*“Ey Resül! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elciğini yapmamış olursun.”*⁹⁵

Bunun üzerine Gadir-i Hum denilen mevkide Hz. Peygamber bütün sahabilerini durdurup hutbeyi okuduktan sonra Ali’yi elinden tutup ve söyle demiştir. *“Ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir.”*⁹⁶ O dönemde Hz. Peygamber, Hz. Ali’yi sahabe için özel bir imâm olarak ünlendirmiştir. Özel İmamlığın derken, İmâm Ali, Hasan’dan başlayan, çocukları olan Ali’nin İmâmlığının kanıtı, dönemin İmâmına kadar devam eder, hepsinin İmâmlığı ayet, hadis ve akıl yoluyla elde edilir. Ve kişisel özellikler ve ilmi, ahlaki, yönetsel avantajlar ve görünmeyenlerin ilmi hakkındaki bilgileri onları bu konuma getirebilir.⁹⁷

Peygamber, Medine’de Mekke’nin ortasında bulunan "Gadir hum" da Peygamber orada durarak bir hutbe vermiş. Sonra demiş ki: Size terk etmek üzereyim ama aranızda hatırlatma olarak iki kıymetli şey bırakıyorum. Biri Allah’ın kitabı diğeri Ehli-Beyttimdir. Size tavsiyem, bu ikisini takip ederseniz, asla yoldan sapmazsınız.⁹⁸ “Bu cümleyi üç defa tekrarlamış.” Bir başa rivayette şöyledir. Peygamber, Hac’tan döndüğünde, sıcak havalarda bütün sahabeleri uzaklaştırdı, vaazlar okudu ve orada bulunanlara itiraf etti ve daha sonra Ali’yi İmâm olarak halka tanıttı. Açıkta ki, Peygamber tüm Ehli-Beyti bu kadar yüksek bir konuma ulaşamaz, bu sadece Peygamber soyundan gelen yanılmaz İmâmlara bir göndermedir. Şiiler ise

⁹⁴ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/249.

⁹⁵ Mâide, 5/67.

⁹⁶ Bkz. İbn Mâce, *Sünen*; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, VII/499; Hâkim, *Müstedrek*.

⁹⁷ Ebu Zehra, *Târîhu’l-mezâhibi’l-İslâmiyye*, 264.

⁹⁸ Bu rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/14,17,26; Tirmizi, “Menâkıb”, 31.

Peygamberin hadislerini aktarırmışlar.⁹⁹ Peygamber, "İslâm dini kıyamete kadar devam edecek ve hepsi Kureyş olan on iki halife size hükmedecek." Bu nedenle Şiiler, bu hadislerin yorumunun (İmâmîye Şiilerinin) on iki İmâm ile ilgili kanıtlarından ifade edilenler dışında, başka bir şey olmadığı görüşündedir.¹⁰⁰ Diğer bir neden de, Ali'yi Peygamber'in İmâm olarak atadıktan sonra onun için şöyle dua etmeleridir: Ey Allah'ım! Ali'yi İmâm olarak seçtiğinde ona yardım edersiniz, ona düşman olana düşman olun ve onunla arkadaş olan onu sevsin.¹⁰¹

c. Hz. Ali'nin Hz. Peygamber (sav) Yanında Yetiştmesi

Şia'ya göre; imâmlar da, peygamberler gibi, görünmeyen dünyayla doğrudan bağlantıya sahiptirler, insanlara rehberlik etmek için gerekli bilgi miktarına sahiptirler. Sahip olduğumuz açık nedenlerden dolayı, İmâm her zaman tüm halkından daha akıllı olmalıdır. Halk arasında İmâmdan daha çok ilmi olan ve onunla durumdaki bir kişi varsa, İmâm'a uymak zorunda kalır. Bilimsel olarak yetersiz olan başka bir kişi takip etmelidir.¹⁰² Dolayısıyla akıl kuralına göre İmâmın tüm insanlardan daha bilgili olması gerektiğini söyleyebiliriz. Elbette Allah'ın imama emanet ettiği görevin insanlara yol göstermek ve yol göstermek olduğu, İmâm'ın insanların tüm maddi ve manevi ihtiyaçlarının farkında olması gerektiği açıktır. İnsanların tüm ihtiyaçlarını zamanında bilmiyorsa, rehberlik düzgün yapılmayacaktır. İmâmın bir diğer avantajı da, insanlar arasında erdem olarak İmâmdan üstün olan kimsenin olmamasıdır. Şiilere göre ilk İmâm Hz. Ali'nin öncelikle ilmi yönü ve geçtiği peygamber terbiyesi iyi değerlendirilmelidir.¹⁰³

Gerçek şu ki, Peygamber onu eğiterek Ali'yi erken yaşlardan itibaren himayesine almış. Ali bir vaazında şu gerçekleri ifade etmektedir: "Ey insanlar! Peygamberin gözündeki karakterimi ve konumumu iyi biliyorsunuz, beni evine yerleştirdi, ben daha çocukken beni göğsüne sarıp yatağına koydu ve vücudunu yanıma getirdi ve kokladı. Neyse ki bana faydası oldu. Çocukluğumdan beri bana gece gündüz ahlaki değerleri öğretti ve onu takip ettim, her gün bana onu takip

⁹⁹ Küleynî, *Usulu'l-Kâfi*, S.519.

¹⁰⁰ Taberi, *Târîhu'l-Umem*, 2/237.

¹⁰¹ Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, 1/125.

¹⁰² Subhânî, *Akâid-i İmamîyye*, 163.

¹⁰³ Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim Şehristânî. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Emîr Ali Mehnâ-Ali Hasen Fâûr. 7.Baskı. (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998), 74.

etmemi emretti. Vahyin nurunu görüyor, nübüvvet kokusunu kokluyordum. Vahiy geldiğinde şeytanın çılgılığını bile duydum ve bir gün ey Peygamber diye sordum! Bu ses nedir? Dediler ki: Hizmetçilerin sapması nedeniyle çabalarında hayal kırıklığına uğrayan şeytandır.” Ve sonra Peygamber bana dedi ki, “Gördüğümü görüyor, işittiğimi işitiyorsun, ancak sen peygamber değil vezirsin ve hayır üzerindesin”¹⁰⁴

d. İmamın Toplumun En Bilgini Olması

Şia'ya göre yöneticinin yaşadığı toplumun en bilgini olması gerektir. Hz. Ali'ye bakıldığı zaman bu şartı öncelikle taşıdığı görülmektedir. Hz. Peygamber kendisini ilim kentinin kapısına benzettiği hadisi-şeriflerinde, ilim ve ilmi kabiliyetini milleti için bu şekilde anlatmaktadır. "Ben ilmin şehriyim ve Ali onun kapısıdır, bu yüzden kim bilgi istiyorsa onun kapısından girmelidir."¹⁰⁵ Ebu Tafil şöyle demiş: Ali'yi bir konuşmada gördüm: Bana sor, çünkü Allah adına, ben sana Allah'ın kitabı hakkında konuşmadıkça kıyamete kadar hiçbir şey istemeyeceksin. Allah'a yemin ederim, gece veya gündüz vahyedildiğini bildiğim dışında hiçbir âyet yoktur. Böylelikle ilmi kişiliği ile hayatının her döneminde Peygamberle birlikte yaşamını sürdürmüş ve Peygamberin ilminden yararlanmıştır. Bu zeki öğrenci, ilim öğrenmek için her fırsatı değerlendirmiştir. Ona göre; İmâm Ali, Kur'ânı-Kerîm'in, Sünnet ve Şeriatın sırlarının tüm ilimlerinden haberdardır ve Peygamberimiz, Kur'ânı-Kerîm ve sünnet ilimlerinin büyük bir kısmını ona emanet etmiştir.¹⁰⁶ Genel olarak Şiiler, İmâm'ın bilgisinin Allah'ın tarafından verildiğine, görünmediğine ve akıl ve düşünce yoluyla elde edilemeyeceğine inanırlar. Aksine, Peygamberden ilk İmâm'a ve onun tarafından da diğer imamlara görünmeyen bir şekilde bir kod iletilmiştir. İmâm'ın bu hakikat mesajını insanlara anlatabilmesi ve yorumlayabilmesi için, bu ilim hatasız, masum olmalıdır. Bu ilimler İmâmlar tarafından birbiri ardına aktarılır ve halka anlatılırlar.¹⁰⁷

Üçüncü nokta ise, Hz. Peygamber ölümünden sonra ani bir hareketle vesayet ve halifelik hakkının Ali ve ailesinden alınmış olması, ancak ümmetin ilmi

¹⁰⁴Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 3/239.

¹⁰⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 142.

¹⁰⁶Ebu'l-Hasen Eş'ari. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilâfu'l-musallîn*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1999), 84.

¹⁰⁷ Abdulkâhir Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1990), 52.

sermayesine olan ihtiyacının hep kalması ve bu parlak güneşin ışıltısını hiç durdurmamasıdır. Târihe göre yargılarda, siyasi meselelerde ve savaş planlamasında üç halife Ali'nin tavsiyesi olmadan asla karar almamışlardır. İslamın ikinci halifesi Hz. Ömer, döneminde yaşanan sorunları Hz. Ali'ye danışarak çözmüştür. Hz. Ömer, Ali'ye itirafta bulunarak sorunların çözümünde benimle işbirliği yapmasaydın Ömer rezil olurdu, demiştir.¹⁰⁸ İbn Abbâs diyor ki: "Benim bilgim ve sahabenin bilgisi, Ali'nin bilgisine karşı bir damla gibidir." O diyor ki, Ali'ye, Rabbini nasıl bildin? Diye sorulmuşlar. O şu şekilde cevap vermişler: Yani Allah'a kendi bilgimle tanımaya başladım, bu şekilde "Onun gibi bir biçim yoktur ve duyularla algılanmaz, o insanlarla karşılaştırılmaz ve her şeyden önce o hiçbir şey tarafından yaratılmadı, ona ortak yoktur ve kimsenin işini yapmasına ihtiyacı yoktur."¹⁰⁹ Ali'nin konuşmasında belirttiği gibi, şüphesiz ilim kendini ve Allah'ı tanımanın araçlarından biridir. İlim, İslam toplumunun temel dayanaklarından biri olarak, yaşam boyunca herkesin erişebileceği kesin ve açık kıstaslardan biri olarak bilinir. Ve Allah'ın seçtiği imamın da bilgiye ihtiyacı var. Çünkü bir topluma ve insana liderlik etmek için İmâm'ın ilimle süslenmesi gerekir.¹¹⁰

Kur'ânı-Kerîm'da cehaleti kınadığı için ilmin önemi hakkında şöyle diyor: "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"¹¹¹ İslâm ve akıl açısından, bilgisiz İmâmet İslâm toplumu için ne mümkün ne de kabul edilebilir. Bu nedenle, yönetici sosyal sorumluluklarının yerine getirilmesi ve ümmetin her türlü tanıtımı bilgi şartına bağlıdır.¹¹² İmâm'ın bilgisinin önemi ile ilgili olarak Tûsi şöyle der: "İmâm, dünyadaki tüm Şeriat standartlarına göre bir âlim olmalıdır; Çünkü şeriatın koruyucusudur ve dünya bütün meselelere sahip değilse, dinin gerçek koruyucusu olamaz. Çünkü İmâm bilmiyorsa şeriatın uygulanmasında bir sorun çıkması mümkündür. Dolayısıyla dünyanın ve insanların ahiret mutluluğu ona bağlıdır, bu hususların farkında olmak gerekir. Ali, İmâm'ın ilminin durumu hakkında şunları söyler: Peygamberin ilmi ve sırrı onlara verilmiştir ve bunlara sığınan kişi hakka ulaşmıştır. Şeriatın kurallarını söyleyen ve İslâm'ı güçlendiren onlardır. İmâm'ın bilgisi bilgiye ihtiyaç duyar; Çünkü toplumun insanların mâddi ve manevi ihtiyaçlarını yönlendirecek ve karşılayacak bir lidere ihtiyacı var; Bu İmâmın, halkın

¹⁰⁸ Ömer Türker, "Nuh b. Mustafa", *Türkiye Diyânet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2007) 33: 230-231.

¹⁰⁹ Meclisi, *Bihâru'l-Envâr*, 1/237.

¹¹⁰ Küleynî, *Usulu'l-Kâfi*, 2/ 29.

¹¹¹ Zümer, 39/9.

¹¹² Teberi, *Tefsir Câmiatu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Kerim*, 5/148.

tüm dini ve dünyevi işlerinden diğer insanlardan daha fazla haberdar olması gerekir. Onları doğru yola yönlendirmek o halde hiçbir bilgisi olmayan bir kişi başkalarının sorunlarını nasıl çözebilir? Bilim, insanın evrimleştiği bir araçtır.¹¹³

Şiilerin İmâm'ın bilgisi hakkında sahip olduğu görüşler, İmâm'ın Kur'ânı-Kerîm'da, Sünneti kullanmakta ve kuralları uygulamakta, hüküm ve fetvasında hiçbir zaman hata yapmamış gerçek ilahi hükümdür. Başka bir deyişle, İmâm'ın Ku'rân ı Kerîm'de ve Sünneti kullanması, yanlış ihtimalinin olduğu müçtehitlerin içtihadına benzemez. Gerçeklere göre yüzde yüz ve bunda hiçbir ihlal yok. Yukarıdakilere ek olarak, İmâm bazı ilimleri ilham yoluyla alır. Bu güç bazen İmâm için bilinçsiz olarak bulunur, belirli bir durumda aldığı bir tür farkındalıktır. İmâm saf bir ruha sahip olmakla en yüksek ilham düzeyine sahip olduğu için, bu gücü istediği her durumda kullanabilir. İstediği her şeyi veya istediği bilimsel noktayı elde edebilir.¹¹⁴ İmâmların soruları cevaplarken "Bilmiyorum" kelimesini asla söylemediklerini ve soruları cevaplamayı geciktirmediklerini hayatlarından biliyoruz. Hâlbuki her bilim dalında sorulan herhangi bir soruyu olumlu cevaplama yeteneğine sahip herhangi bir İslâmî ilim adamını bilmiyoruz. Kur'ânı-Kerîm ve hadislere göre geçmiş milletlerde bu tür görünmeyen ilhamlardan yararlanan samimi insanlar vardı. Allah onlara liyakatlerine göre bilgi vermişti.¹¹⁵

Ana hikâye şu şekildedir: Hz. Süleyman çevresinde oturanlara şöyle demiş. *‘‘Seba Kraliçesi'nin) tahtını uzaktan bana hanginiz getirebilirsiniz? Bu sırada cinlerden biri, Siz oturduğunuz yerden kalkmadan yatağı size getireceğim’’* demiş. *Ama bilgin olan başka biri dedi ki: Bunu gözleriniz kırpmadan yapıyorum. Süleyman baktı ve taht onun huzurundaymış.’’* Kur'ânı-Kerîm âlim hakkında ne diyor: Ona Allah'ın özel bir bilgisi ile verilmiş ve bu ağır işi rahatlıkla yapabilmiştir.¹¹⁶ Dolayısıyla, önceki milletlerde olduğu gibi, ilham olarak yorumladıkları bu tür bilgiler var olmuş ve Kur'ânı-Kerîm onlara bu bilgileri ispatlamıştır. Bu ümmette bu ilmi özelliğe sahip kişiler vardır ve bunlar İmâm Peygamber'in halefleridir. Kur'ânı-Kerîm ve Peygamberin hadisleri ile İmâmın ilmiyle ilgili olarak gerekli olan ispatlanmıştır. Peygamber, halefleri olan imamlar, hem hatasız hem de ilmî olarak en üst düzeyde idiler ve bunun sonucunda halkın en bilgili olanlarıdır.¹¹⁷

¹¹³ Tûsî, *el-İktisâd*, 310.

¹¹⁴ Tûsî, *el-İktisâd*, 312.

¹¹⁵ Tûsî, *el-İktisâd*, 334.

¹¹⁶ Râzî, *Tefsir-i Kebir, Mefâtihu'l-Gayb*, 4/27.

¹¹⁷ Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 4/28.

Şia'nın bakış açısına göre ümmetin siyasi liderliği ile ilgili olarak, Müslümanların egemenliği, ilmi otorite, sorun çözme araçları, ancak imamlara emanet edilebilir. Ancak şu anda Peygamber halefi meselesi bu şekilde gündeme gelmemektedir. Fakat mevcut nedenlere göre, Hz.Peygamber'in vefatından bugüne ve kıyamete kadar din meselelerinde ilmi referans sadece imamlardır. Ve bu dünya ya da ahiret hayatıyla ilgili her türlü konuda, İmâmlara ve Ehli-Beyt'e gidip sorularımızın cevaplarını onlardan bulmalıyız.¹¹⁸

Allame Muzaffer bu konuda şunları söyler: Şu anda İmâmların halifeliğini ve egemenliğini ispat etmek bizim için önemli değil. Çünkü bu bir tarih meselesiydi, şimdi zamanı geçti ve halifeliği ispatlamak için bir daha geri dönmeyeceğiz. Şimdi bizim için önemli ve gerekli olan, imamlara başvurmak ve dini kuralları onlar üzerinden almaktır. Ehli-Beyt vasıtasıyla Şeriat'tan bilgi almış olan ravileri ve müçtehitleri örnek almalıyız.¹¹⁹ Ebû Zer Gıfârî, Peygamberden rivayet eder; dikkat edin! Ehli-Beytim, aranızdaki Nuh'un gemisi gibidir, bindiği kurtulur ve onu aşan kimse boğulur.¹²⁰

İslâm ümmetinin menfaatleri ile uyumlu ve pratik bir yönü olan, referans olan planı İmâmın taklididir. Bu nedenle, bu konunun önemini anlayan bir grup âlim, halifeliğin ispatı konusundaki düşmanca, kıskırtıcı ve fanatik tartışmaların sonuçsuz kaldığını, sadece ümmet arasındaki düşmanlıkları yoğunlaştırdığını fark etti. Ancak bilimsel diyalog, din takipçileri arasındaki farklılıkları ve hatta yakınlığı azaltmada derin bir etkiye sahip olabilir. İmâm Ali, İslâm kültüründe özel ve önemli bir yere sahiptir, bu nedenle İslâm ilimlerinin çeşitli dallarında bilimsel konumu dikkate alınmıştır. Ancak bu bilimlerin bazılarında, özellikle teolojide Sünniler ile Şiiler arasında farklılıklar vardır. Çünkü bu farklılıkların nedeni temelde "İmâmet ve Halifelik" tartışmasıdır. Şiiler her zaman inançlarını savundular ve İmâm Ali'ye bağlılıkları doğal bir şey olabilir çünkü Şiiler kendilerini onun takipçisi olarak görmektedirler.¹²¹

Belirtildiği gibi (İmâm Şiileri), İmâmlığın özellik ve şartlarından birini din ve şeriat bilgisi olarak kabul ederler. Bu geniş görüşlülük yaymak için temel çalışmalar yaptılar, ancak dönemin hükümetleri ilmi ve ruhani faaliyetlerini dünya çapında

¹¹⁸ Meclisi, *Bihâru'l-Envâr*, 1/372.

¹¹⁹ Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, 1/184.

¹²⁰ Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 4/28.

¹²¹ Şerif Radî, *Nehcu'l-Belâga*, 3/179.

gerçekleştirmelerine izin vermediler. Bu engellerin nedenlerinin sadece siyasi çekişmeler ve önyargılar olduğu söylenebilir. O dönemin hükümetleri arasında askeri kampanyalara ve kanlı çatışmalara yol açan tartışmaların çoğu, fıkhi mezhepleri arasında farklı görüşleri ve farklı yöntemlerden kaynaklanmıştır.¹²² Emevilerin ve Abbâsilerin baskıcı hükümdarları, İmâmlarla yüzleşmede, konumlarını sağlamlaştırmada ve zayıflatmada etkili oldular. Hatta din bilginleri ve hukukçu kisvesi altında Müslümanlara bağımlı ve paralı figürler dayatmak etmeyi bile başardılar. Ama ilim alanında hiçbir zaman İmâmları geçemediler, onları tek bir durumda bile kınayamadılar. Bunun için büyük emek ve çok para harcadılar. Sonuç olarak, bilimin toplumda yayılmasını engellediler ve insanları bu büyük lütuftan mahrum bırakmışlardır.¹²³

Şiilerin İmâmete Ali'nin ayet ve hadis iddiasına göre meşrudur. O halde, Ali'den sonra en bilgili, ihtiyatlı kişinin kendisi olduğu veya diğer halifeler veya sahabeler gibi ilim ve dindarlık bakımından sıradan bir kişi olduğu ispatlanırsa, o zaman İmâm'ın seçimi halk tarafından yapılmalıdır. Nitekim Peygamber, bütün sahabeleri, sahabeler arasında en bilgili, en kıymetli ve dindar kişi olduğunu ve aynı zamanda ilim ve ahlak bakımından en iyi sahabe olarak görüldüğünü Ali'ye ilişkin olarak itiraf etmektedirler. Dolayısıyla akıl, böylesine kapsamlı, tam anlamıyla şefkatli bir kişiliğe rağmen hilafet için seçilmesi gereken mantığı gerektirir. İslâm toplumunda, Ku'rânı-Kerîmî'nin sırlarını anlamada toplumun tüm üyelerinden daha cesur, daha kararlı, daha bilgili ve seçkin bir kişi, topluma liderlik etme sorumluluğunu almalıdır. Kuşkusuz, o zamanlar, sahabeler arasında hiç kimse Ali'den daha bilgili, daha ihtiyatlı, daha münzevi ve içtihat konusunda daha adil değildir. Ancak bir grup sahabeler, başkalarının yokluğunda "Saqifeyi Beni Sada" da toplanmışlar ve İmâm erdemlerinin aksine onu seçmişler.¹²⁴

Şiilerin bakış açısına göre Peygamberimiz, görevi sırasında meclisin kişi seçme yönteminden bahsetmemiştir. Aksine, pek çok durumda Peygamber kendi yerine seçmeye çalışmıştır. Örneğin: "Usame b. Zeyd", Romalılara karşı yapılan savaşta Müslüman ordusuna komuta etmek için seçilmişti. Peygamber de aynı şekilde Ali'yi Medine'deki yerine görevlendirdi, böylece münafıklar kötü planlarını

¹²² Şerif Radî, *Nehcü'l-Belâga*, 3180; krş. Ali b. İsa Erbili, *Keşfü'l-Gumme fi marifeti'l-Eimmeh*, (Tebriz: İslâmiyye Yayınları, 2000), 73.

¹²³ Ali b. İsa Erbili, *Keşfü'l-Gumme fi marifeti'l-Eimmeh*, (Tebriz: İslâmiyye Yayınları, 2000), 73; krş. Sadr, *Neş'etu's-Şîa*, 83; Fazlullah Râvendî, *en-Nevâdir*, (Kum: Dâru'l-Kutubi'l-Kum, 2008), 294; Kumî, *Emâlî*, 165.

¹²⁴ Feyyâz, *Târîhu'l-İmâmiyye*, 223.

gerçekleştiremediler, çünkü onların komplolarını ancak o engelleyebildi.¹²⁵ İmâmet konusu, dinin tamamlandığı davalardan biridir. Peygamber vefat etmeden önce tüm dinî öğretileri ümmete anlattı, Ali'yi ümmetin lideri yapıp ve ümmetin ihtiyacı olan her şeyi açıklamışlar. İmâm'ın atanmasının gerekli olduğu ispatlandıktan sonra, İmâmdan hiçbir yaş ve zamandan yoksun bırakılmamalıdır. Herkesin İmâm'ı tanınması, ona itaat etmesi ve hayatın her alanında ona örnek olması zorunludur. İmâm Ali demiş ki: “İmâmlar, Allah'ın önderleri ve rehberleri kulları üzerindedir, kimse onları tanımadıkça cennete girmez. Onları yalanlayıp yüz çevirmedikçe kimse cehenneme girmez.”¹²⁶ Özel İmâmın halkın hayatındaki planlarından biri de halkın din işlerini düzenlemesi ve sistemleri kurmasıdır. Kur'ânı-Kerîm'e göre de gelenek, akıl, insanların yararlanabilmesi için uygulanmaktadır.¹²⁷

Bu nedenle Şiiler, Peygamberden sonra her çağda ve her zaman İmâm'ın varlığının bu ayete göre gerekli olduğuna inanırlar. “*Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğrularla beraber olun.*”¹²⁸ Şiiler bu Âyet üzerine yaptıkları yorumlarda, bu Âyetin Şaşmaz İmâm'ın kayıtsız şartsız kabul etmemiz için bir sebep olduğunu söylemişlerdir. Ali, İmâmlığını ispat etmek için sahabeye hadisi (Kadir Hum) nakletti ve: Sana kimsenin itiraz edemeyeceği bir sebep getiriyorum, dedi: Ey insanlar! İçinizden biri benden önce Allah'a inandı mı? Hayır dediler, herhangi birinizin Cafer gibi meleklerle uçan kardeş var mı? Hayır dediler. Aranızda Cafer gibi meleklerle uçan kardeşi olan var mı? Hayır demişler. Aranızda Hamza gibi amcası olan var mı? Hayır dediler. Benden başka Fatima gibi karısı olan var mı? Hayır demişler. Aranızda Cennet'ten Hasan ve Hüseyin gibi çocukları olan iki genç var mı? Hayır dediler. Aranızda benden başka Peygamber'in bu şekilde dua ettiği: Hayır demişler.¹²⁹

İmâmlığın varlığını meşrulaştıran bir başka sebep de bu ayette sayılabilir. Allah diyor ki: (*Ey iman edenler! Allah'a itaat edin, Peygamber'e ve otoriteye itaat edin ...*)¹³⁰ Dikkatli düşünürsek, sadece yanılmaz İmâmların itaat etmek zorunda olduğu anlaşılır. Elbette bu Ayetin kantını, Allah'ın Âyetin başında emirlerine uyması, sonra Peygambere itaat etmesi ve Âyetin sonunda sorumlulara itaat etmesidir. Artık işlerin sahipleri, Allah'ın emrine aykırı olarak, hatasız olmayan ve emir veren şahıslar

¹²⁵ Bâkır, *Neş'etu 'ş-Şîa*, 135.

¹²⁶ Muzaffer, *Akâidu'l-İmâmiyye*, 2/139.

¹²⁷ İsfahânî, *Mekâtîlü't-Tâlibiyyîn*, 81.

¹²⁸ Tövbe, 9/119.

¹²⁹ Küleynî, *Usulu'l-Kâfi*, S.518.

¹³⁰ Nisa, 4/59.

ise, ayetin hükmünde bir çelişki olacaktır.¹³¹ Terimde bu tür bir çelişki, başlangıçta çelişki, sonunda çelişki olarak adlandırılır ve Kur'ânı-Kerîm'da bir çelişki yoktur ve varsa, onun düşmesine ve geçersiz olmasına neden olur. Amaç itaat (yanılmaz İmâmlar) ise bu çelişkiyi ortadan kaldırır. Ayette Şaşmaz İmâm'a itaat etmekten başka bir anlam olmadığı açıklık kazanmaktadır.¹³² Özellikle Hz. Peygamber'in yanına “yanılmaz İmâmları” getirmiş olması, özelliklerinin Peygamberimizinki ile aynı olması gerektiğini göstermektedir. Bir kişinin açılarının tam olarak farkında olması ve onlara bağlı olması mümkündür. Peygamber olmazsa görevleri İmâmların sorumluluğundadır ve hatta halifeler pek çok durumda İmâmlara ihtiyaç duymuşlardır. Güven açısından Peygamber'e “yanılmaz İmâmlar” en yakın kişilerdi.¹³³

Hz. Peygamber, o zamana kadar İslâm'ın bütün esas ve alt esaslarını Müslümanlara tebliğ ettiği ve Müslümanların da onlara uyduğu açılmış, resmen ve kamuoyuna açıklanmayan tek şey, Peygamberden sonra İslâm ümmetinin önderliği meselesiydi. Şiilere göre, Peygamber özel görevini “Gadir Hum” da gerçekleştirildi ve onun ardından Ali'yi İslâm ümmetinin lideri olarak tanıttı, vahyin haysiyetinin rivayetlerine göre ve şu Âyet, Ali'nin İmâmeti için indirdi.¹³⁴ “*Bugün sizin dininizi kemâle erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim.*”¹³⁵ Hz. Cebrail bu Âyeti Peygamber'e okuduktan sonra Peygamber demiş ki: “Dini mükemmelleştiren ve bizim için bereketini tamamlayan, görevini yapan ve benden sonra Ali'nin İmâmlığa atayan Allah'a şükürler olsun.” Bu cümleyi söyleyerek hem memnuniyetini hem de Allah'a minnettarlığını ilân etti. Şu Âyet ve rivayetlerle ilgili iddiayı belirtirken, Ali sahabeler arasında daha hayırlısıdır ondan dolayı İmâm olacaktır. Ali'nin Müslümanların ve önderliğine tayin edilmesiyle bağlantılı olarak “Gadir Hum” gününde vahiy edilmiştir.¹³⁶ Ali'nin İmâmlığı dönemi buradan başladı. Ancak (Seqife) hikâyesi ve İmâmle ilgili pozisyonlardan biri olan İslâm Ümmet'inin liderliği ondan alınmış ve İmâmet süreci (25) yıl boyunca devam etmiştir.¹³⁷ İslâm ve Müslümanların çıkarlarının gözetilmesi, Ali'nin hakkını savunmak isteyince ona Ebû Bekir İmâm olmuştur. Ancak gerektiğinde gerçeği ortaya

¹³¹ Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, 1/126.

¹³² Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, 1/127.

¹³³ Taberi, *Câmiu'l-Beyân fî tefsiri'l-Kur'ânî'l-Kerim*, 2/47.

¹³⁴ İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-nihâye*, (Beyrut: Mektebetu'l-Maarif, 1990), 6/162.

¹³⁵ Mâide, 5/3.

¹³⁶ Abdullah Feyyaz, *Târîhu'l-İmâmiyye*, (Beyrut: Müessesetu'l-İlmiyye, 1986), 274.

¹³⁷ Feyyaz, *Târîhu'l-İmâmiyye*, 275.

çıkarıp ve halifelerle işbirliği yaptılar. Osman'ın öldürülmesiyle halk, Ali'ye biat etti ve böylece İmâm olma hakkını kullanmasının önünü açmış, ancak bazılarının antlaşmasını bozup ‘‘Cemal’in’’ savaşını ateşlemesi uzun sürmedi.¹³⁸

2. İmamın Masum Oluşu

İmamların yanılmazlığı meselesi Şiiler için büyük önem taşımaktadır. Zira imameti efdaliyet açısından değerlendirdikleri için kimin üstün olduğu ancak Allah tarafından bilinebileceği için imam olacak kişinin nassen tespit edilmesi aynı zamanda onun günahlardan korunmuş olmasını da gerektirmektedir.

Muhammed Bâkır Meclisî, bu hususu *Bihâru'l-Envâr*’da şöyle ifade eder: ‘‘İmami ashabımız peygamberlerin ve imamların bilerek, hatayla veya unutarak büyük ve küçük günahlardan masum oldukları konusunda icma etmişlerdir. Bu ismet, peygamberlikten ve imamlıktan önce de vardır; hatta doğumlarından Allah’a kavuşacakları ana kadar geçerlidir.’’¹³⁹ Meclisi bu icmada sadece Şeyh Saduk Muhammed b. Babaveyh ve hocası İbnu'l-Velid’in sehvi caiz gördüklerini ifade eder. Ancak buradaki yanılma, şeytandan olan değil Allah’ın yanılmasıdır.

İmâmiye Şiilerinin çağdaş bilginlerinden biri Muhammed Rıza el-Muzaffer bu konuyla ilgili şöyle yazmıştır:

‘‘İmâm'ın Peygamber gibi olduğuna, her türlü hata ve unutkanlıktan uzak olduğuna inanıyoruz.’’ Şiiler, Kur’ân-ı Kerîm’da İmâmların zikredilmediğini kabûl etmekte, ama onların yanılmazlıkları aşağıdaki âyetten ileri sürmektedirler.¹⁴⁰ ‘‘*Hani hatırlayın ki, bir dönem Rabbi, birtakım kelimeler emir ve hükümleriyle, İbrâhim’e imtihân etmiş. İbrâhim de O, kelimeleri Allah’a verdiği sözleri eksiksiz yerine getirmiş. Allah ise bunlara karşikileriyle İbrâhim’e vermiş yani ‘‘Ben seni bütün insanlara İmâm, Önder, Örnek ve rehber kılacağım’’ demişti. Sonra İbrâhim demiş ki: ‘‘Ya soyumdan olanlar? Onlara ne verilecek?’’ deyince Allah, şöyle cevap vermiş; ‘‘Bu Vaadim Mümin ve Müstakimler için geçerlidir. Zâlimler Benim ahdime erişemez.’’*¹⁴¹ Şiilerin ünlü âlimlerden biri ‘‘Şeyh Sadûk İbn Babeveyh el-Kummî’’, söz konusu ayeti şu şekilde özetliyor; Hz. İbrâhim (a. s), pek çok zorlu imtihândan geçtikten sonra, Peygamberliğinden, görevden sonra İmâm olmuş, Sonra nesillerine

¹³⁸ Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, 1/215.

¹³⁹ Meclisi, *Bihâru'l-envâr*, 17/108.

¹⁴⁰ Muhammed Rıza el-Muzaffer, *Akâidu'l-İmâmiyye*, (Necf: Ensâriyân, 2008), 64.

¹⁴¹ Bakara, 2/124.

İmâmet istemiş. Ama Allah onu şöyle cevap vermiş; Zâlimler, ‘‘Müşrikler’’ hayatın başında ya da hayatın ortasında ya da sonunda en ufak bir günâh işleyenler, tövbe etseler bile İmâmet onlara ulaşmayacaktır, Çünkü İmâm, insanların dini işlerde ve hayatta takip ettikleri kişidir.¹⁴²

Meclisî, bu Âyet İmâmların yanılmazlığını sebebidir demiş, Çünkü İmâmet zâlimlere ‘‘Günâhkârlara’’ ulaşmaz. Ancak, İmâmlığın şartlarından biri masumiyettir.¹⁴³ Kuleynî, kendi kitâbında (*el-Kafi*) de bir dizi bölümün yanılmazlığın anlamıyla ilgili olduğunu iddia etmiş; kendisi ve bir dizi anlatıcı, yanılmaz olduklarını ve hatta kehaneti paylaştıklarını iddia ederek, İmâmiye, hakkında bilgiler verdi, ancak onlar özellikleri de vardı, o kitâbında bahsedilen İmâmların inançlarından biriydi, yine bu kitâpta üç yönden anlatılıyormuş ki; İmâmlar da, peygamber gibi itaat, dindarlık ve erdem yapmakla yükümlüdürler. İmâm'ın yanılmazlığından çıkardıkları rasyonel kanıtları; Bütün ümmet hata ve yanılsmaya tabidir ve onu hatadan koruyan İmâmdır.¹⁴⁴

Şiiler arasında en yetkili kitap, ‘‘*Nehcü'l-Belâga*’’dır. Çünkü bu kitabın her kelimesine inandıkları, ama bu kitâbında, İmâmların yanılmazlığını inkâr Ali'nin duâsından bahsedildiği gibi: ‘‘*Allah'ım! Bilmediğimi bağışla ve sen kalbimi daha iyi biliyorsun, Allahım! Yanlış yaptığım şeylerde, beni affet! Allahım! Kalbimi dümdüz çevir, beni ruhumun arzularından uzak tut ve söylediğim uygunsuz sözlerden beni affet!*’’¹⁴⁵ Şiileri İmâmlara yanılmazlık iddia ediyorlar, peki Ali'nin tüm bu duâlarının ve günâhlarından, af edilmelerinin sebebi nedir? Şiilerin rivayetlerine göre: İmâmiye'nin, yedinci İmâmı olan, ebû el-Hasan (Mûsâ Kâzım) kendisi için şöyle duâ ediyordu: ‘‘*Allah'ım! Dilime itaatsizlik edersem, beni dilsiz yapsın, gözlerime itaatsiz yaparsam, kör et, kulaklarıma itaatsizlik edersem, sağır yap, ellerime itaatsizlik edersem, elimi kes, utancıma itaatsizlik edersem, beni kısır yap, ayağımı itaatsizlik edersem, bacağımı kes, uzuvlarıma itaatsizlik edersem, beni cezalandır!*’’¹⁴⁶ İşte, onların otoriter kitaplarında İmâmların yanılmazlığından bahsettiği gibi, İmâmların yanılmazlığından bahseden kitâplarından da alıntı yaptık, ancak bazı iddiaları İmâmların eylemlerine aykırıymış. Şimdi Âyet, hadis ve yorumcuların görüşlerini aktararak Şiilerin İmâmların yanılmazlığı konusundaki kanıtlarına cevap vereceğiz.

¹⁴² Ebû Cafer Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Kummi, *el-İtikâdât*, (Tahran: İmâmu'l-Hâdi Vakfı, 2019), 74; krş Ebû Cafer Muhammed Ali b. Hüseyin el-Kummi, *Emâli*, (Beyrut: Âlemî, 1950), 162.

¹⁴³ Meclisî, *Bihâru'l-Envâr*, 1/84.

¹⁴⁴ Kuleynî, *Usûlu'l-Kâfi*, 63.

¹⁴⁵ Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, 1/163.

¹⁴⁶ Radî, *Nehcü'l-Belâğa*, 1/165.

İmâmların yanılmazlığını ispatlamak için hiç âyet açık değildir. Yukarıda zikredilen ayetin imâmların yanılmazlığıyla bir ilgisi yoktur. Bu âyet o manada yorumlanamaz. Ama Allah'a itaatsizlik edenler ve tövbe edenler, bu hatada ısrar etmezse, o zaman Allah tarafından affedilecek ve günahkâr sayılmayacaklar. Çünkü tövbe konusunda çoğu âyetler açıktır, konuyla ilgili peygamber, şöyle buyuyormuş: “Ümmetimden hata, unutkanlık ve mecbûri hallerde olanlar kaldırılmıştır.”¹⁴⁷ Ayrıca bu konuda şu âyet meramımızı tam ifade eder; “*Rabbimiz! Eğer unuttur veya hata edersek, bizi sorumlu tutma!*”¹⁴⁸ Bu zikredildiğimiz âyet ve hadise göre: kimsenin hatalardan ve unutkanlıktan uzak olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Âdem’den itibaren, diğer peygamberlere kadar hepsi hata yapmışlar, sonra yanıldıklarını anlamışlar, ancak itiraf edip tövbe etmişler.

Peygamberlerin yanılışı ve tövbelerinin Allah tarafından kabulüyle ilgili olarak, burada örnek olarak Âdem ve Mûsâ’nın hikâyesine değineceğiz. “*Ey Âdem! Sen ve eşin, cennette yerleşin. Oradan (Aradaki yiyeceklerden) dilediğiniz yerden bol bol yiyin. Ve bu ağaca yaklaşmayın yoksa zalimlerden olursunuz.*”¹⁴⁹ “*Fakat şeytan, o ağaç yüzünden ikisinin de ayağını cennetten kaydırarak ve içinde bulundukları nimetten onları ayırdı. Biz de onlara: “Haydi, birbirinize düşman olarak yeryüzüne inin! Siz orada belli bir zamana kadar kalacak ve ondan faydalanacaksınız” dedik.*”¹⁵⁰ “*Sonra Âdem, Rabbinden öğrendiği sözlerle Allah’a yalvardı, tövbe etti, Allah da tövbesini kabûl buyurdu. Doğrusu o tövbeleri çok kabûl eden, nihayetsiz merhamet sahibi olandır.*”¹⁵¹ “*Derken, şeytan şöyle diyerek onun kafasını karıştırdı: “Ey Âdem! Sana sonsuzluk ağacının ve son bulmayacak bir hükümlürlüğün yolunu göstereyim mi?”*”¹⁵² “*Nihayet ikisi de o ağaçtan yediler. Bunun üzerine mahrem yerleri kendilerine göründü, üstlerini cennet yaprağıyla örtmeye çalışmışlar. Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı.*”¹⁵³ “*Sonra rabbi onu seçkin kıldı, tövbesini kabul etti ve doğru yola yönelmişler.*”¹⁵⁴ Çalıştılar. Böylece Âdem rabbine karşı gelmiş ve yolunu şaşırmıştı.”¹⁵⁵ Bu Âyetlerde, Âdem (a. s) Şeytan tarafından

¹⁴⁷ Ebû'l-Hayr Şemsüddîn, Muhammed, *el-Mekâsidü'l-Hasene fi beyâni kesîrin mine'l-ehâdisi'l-müşthera*, (Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016), 2/264.

¹⁴⁸ Bakara, 2/286.

¹⁴⁹ Bakara, 2/35.

¹⁵⁰ Bakara, 2/36.

¹⁵¹ Bakara, 2/37.

¹⁵² Taha, 19/20.

¹⁵³ Taha, 19/21.

¹⁵⁴ Taha, 19/22.

¹⁵⁵ Taha, 19/21.

ayartıldığını ve Allah’a itaatsizlik ettiğini, bu yüzden baştan çıkarıldığını ve kendisine haksızlık edildiğini gösterirdi. Günâh işlemediyse, neden tövbe etmiş? Ve sonra Allah onu affetti. Ancak, Şiiler imamlarını yanılmaz bulur. İmâm Fahrreddin Râzî yukarıda ki Âyetlerin hakkında şöyle demiş; ‘‘Âdem’in hatası peygamberlikten önceydi ve temelde tüm peygamberlerin büyük ve küçük günâhlardan yanılmaz olması entelektüel bir içtihadıydı.’’¹⁵⁶

Hatâsızlıktan daha fazla netlik için, Hz. Musa'nın peygamberlikten önceki hikâyesine atıfta bulunuyoruz. ‘‘Mûsâ, halkın habersiz olduğu bir sırada şehre girmiş. Orada biri kendi tarafından, diğeri düşmanı tarafından; kavga eden iki adam görmüş. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı ondan yardım istedi. Mûsâ da ona bir yumruk indirip onu öldürmüş. Mûsâ, ‘‘Bu şeytanın işidir. O, gerçekten apaçık bir saptırıcı düşmandır dedi.’’¹⁵⁷ Bu Âyetin hakkında, İmâm Fahrreddin Râzî, şöyle diyor. Mûsâ, kehanetinden önce bir adamı öldürdüğünde ve daha sonra zulmünü itiraf ettiğinde, bunun Şeytan’ın uygunsuz bir eylemi olduğunu düşünür ve Allahtan affetmesini istedi, bu nedenle tüm bunlar günahını gösterir. Yukarıdaki Âyetlere göre, peygamberler olmadan kimse yanılmaz değildir.’’¹⁵⁸ Yanılmazlıkla ilgili farklı görüşler toplandıktan sonra, peygamberlerin, peygamberlik sırasında büyük ve küçük günâhlardan Masûm oldukları, ancak peygamberlik önce işledikleri günâhların Allahtan tövbe ile affedildiği sonucuna vardık.

İmâmiye’nin, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’e halifelğe kabûl etmedikleri ve düşüncelerine göre İmâmlığa uygun görmedikleri Şiilerin tüm nedenlerine anlaşılarak, böylece Şiilerin İmâmların yanılmazlığı ispatlayacak dinden hiçbir delilleri olmadığı, hatta İmâmları peygamberlerden daha yüksek düşündükleri sonucuna vardık. Bu tartışmanın sonunda sonuç olarak İmâmların yanılmaz olmamalarının, yanı sıra Ebû Bekir ve Ömer’den daha iyi olmadıklarını söylüyoruz. Bu rivayete göre, Ali kendisi itiraf ettiği gibi yani peygamberden sonra, Ebû Bekir ve Ömer tüm insanlardan iyidir.¹⁵⁹ Çünkü imam olmak için faziletli olmak şart değildir ne ki Allah katında kimin daha faziletli olduğu bilinemez.

Allah, İbrahim’in hikâyesini Peygamber’e şöyle anlatır: ‘‘Hani hatırlayın ki, bir dönem Rabbi, birtakım kelimeler emir ve hükümlerle, İbrahim’i imtihan etmişti. İbrahim de O’ kelimeleri Allah’a verdiği sözleri eksiksiz yerine

¹⁵⁶ Râzî, *Tefsir-i Kebir*, (Beyrut: Dâru ihyâi’t-turâsi’l-Arabi, 1999), 21.

¹⁵⁷ Kasas, 28/15.

¹⁵⁸ Râzî, *Tefsir-i Kebir*, 3/74.

¹⁵⁹ Ebu’l-Abbâs Ahmed b. İshâk Yakûbî, *Târîhu Yâkûbî*, (Beyrut: Dâru’n-neşri’l-ilmiyye, 2010), 73.

getirmişti. Allah ise bunlara karşılık “Ben seni bütün insanlara İmâm önder, örnek ve rehber kılacağım” demişti. İbrahim “Ya soyumdan olanlar? Onlara ne verilecek? deyince Allah, Bu vaadim mümin ve müstakimler için geçerlidir. “Zalimler Benim ahdim'e erişemez demişti.¹⁶⁰ ” Bu Âyette Allah, İbrahim'i yaşlılık döneminde ve peygamberlik döneminden sonra hayatının sonunda imtihan ettiğinden bahseder. Bu testi geçmiş ve tamamen başarıyla geçmiş. İbrahim yaşlılığa geldiğinde ve çocuk sahibi olmanın mutlak bir çaresizliği içinde olduğunda, Allah ona İsmâil'i ve İshâk'ı vermiş. Oğlu İsmâil büyüdüğünde, Allah İbrahim'den, İsmâil'i öldürme emri olan şiddetli bir imtihan almış: Bu imtihan, İbrahim'in kendini feda ettiğini ve Allah'a boyun eğdiğini gösterir. Allah'ın ona imamlığı vermesi ise bu sınavdaki zaferinden sonra olmuştur.¹⁶¹ İmâmiye göre; İmâm, başkalarının rehberidir, Allah onu insanoğluna hayatın her alanında rol model yaptı ve insanlar onu takip etmelidir. İmâmlığın peygamberlik sözünün üzerindeki konumu bir görevdir, bu nedenle İmâm olan kişi herhangi bir gûnahtan yanılmaz olmalıdır. İbrahim Allah'a sordu, “Çocuklarımdan herhangi biri bu konuma gelecek mi?” Allah demiş ki: Benim antlaşmam zalimlere ulaşmayacak.¹⁶² Allah bu âyette, İmâmlığın zalimlere ulaşmadığını açıkça bildirmiştir. Yani bir kimse hayatının bir noktasında da zulme kapılırsa ve sonra pişman olursa Kur’ânı-Kerîm’de zalim olarak bahsedilir. Yani zalimlerin hiçbiri kayıtsız şartsız İmâmlığa layık değildir. Bir kimse hayatının herhangi bir aşamasında herhangi bir baskı yapmışsa, bu konumu hak etmez. Kişi ergenlik döneminde günah işler ve sonra tövbe ederse bu ayete de dâhildir. Çünkü Allah, günahkârı Kur’ânı-Kerîm’de defalarca zalim olarak tanımlamıştır.¹⁶³

Şiilerin sekizinci İmâmı olan (İmâm Rızâ), İmâmlığın konumunu şu şekilde açıklamaktadır: İmâmet, İbrahim'in peygamberlik ve görev konumunu geçtikten sonra kendisine ulaştığı bir pozisyonudur. Bu İmâmet, Allah'ın kendisine verdiği üçüncü derecedir ve onunla ismini yükseltip ve ona şöyle demiş: “Seni halk için bir İmâm yaptım”. İbrahim sevinçle Allah'a şöyle demiş: “Ya benim torunlarım?” Allah, “Emrim zalimlere ulaşmaz” demiş.¹⁶⁴ İmâm Râzî bu âyetle ilgili İmâm Sadık’tan şöyle rivayet ediyor: Her zalim şahsın İmâmlığını kıyamete kadar geçersiz ilan etmiş ve masum kullarına yaptırmıştır. Allah, kullarından başka ıslah için bir kul seçtiğinde,

¹⁶⁰ Bakara, 2/124.

¹⁶¹ Râzî, Tefsir-i Kebir, 3/48.

¹⁶² Bakara, 2/124.

¹⁶³ Taberi, Câmiu'l-beyân fî tefsiri'l-Kur’ânî'l-Kerîm, 1/19.

¹⁶⁴ Bakara, 2/124.

ona ilham yoluyla bilgi verir. Bu, Allah'ın dilediğine verdiği lütuftur ve Allah büyük lütuf sahibidir. Allah, İbrahim'i peygamber olarak seçmeden ve onu peygamber olarak seçmeden önce onu Halil olarak seçmiş ve sonra ona İmâmet makamını vermiş. Bu nedenle görev yetkisi, Peygamberin ilâhi kanunu insanlara tebliğ etme görev bulunduğu konumdur. Düşünce, konuşma, davranışta ve vahiy olarak insanlara aktardıklarında insanın mukteda haline gelen konumdur. Peygamberden sonra Müslümanlar için dini yorumlayan şey, İmâm'ın görevidir.¹⁶⁵

Kur'ânı-Kerîm'de bu gerçeği açıkça bildirmiştir, ilâhi peygamberlerin, İmâmların ve ilahi halifelerin yeryüzünde olduğunu Allah, Davut'un halife olduğunu söyler: “Ey Davut! Sizi halifemiz yaptık, bu yüzden halk arasında adaletle hüküm verin ve sizi Allah'ın yolundan saptıran ruhun arzularına uymayın.”¹⁶⁶ Bu Âyetten öyle bir sonuca varılır ki, insanlar arasındaki davalarda hüküm vermek halifenin sahadaki görevlerinden biridir. Onun yönettiği şey adaletle dayanmalıdır, çünkü aslında her davanın hükmü Kur'ânı-Kerîm Allah tarafından bildirilmiştir. Bu pozisyon, halifelik, hüküm sadece Davut'a değil, halk arasında sağlıklı bir sosyal sistem oluşturmak ve herkesin haklarını eşit olarak savunmakla yükümlü olan diğer ilahi peygamberlere de mahsustur. Halifenin varlığındaki gereklilik ise, kölelik, ibadet, arzu edilen mükemmelliğe, yani mutluluk yolunda İmâm tarafından yönlendirilmesidir. Yani imamın yeryüzündeki varlığı belli bir çağa veya zamana ait olmayıp yeryüzünün geri kalanına kadar sürer ve dünya hayatı devam eder. İnsanın dünya hayatında, zamanın gereklerine göre İmâm olan bir rehber ihtiyacı vardır.¹⁶⁷ Kur'ânı-Kerîm'de, Musa'nın kardeşi Hârûn'la ilgili olarak da şu sözleri aktarmaktadır: *Mûsâ, dedi ki: "Rabbim! Gönlüme ferahlık ver."*¹⁶⁸ *"İşimi bana kolaylaştır."*¹⁶⁹ *"Dilimdeki tutukluğu çöz ki sözümü anlasınlar."*¹⁷⁰ *"Bana ailemden birini yardımcı yap,"*¹⁷¹ *"Kardeşim Harun'u"*¹⁷² *"Onunla gücümü artır."*¹⁷³ *"Onu işime ortak et."*¹⁷⁴ Musa İsrail oğullarına peygamber olduğunda Mısır'ı yöneten Firavun, kendisini takipçilerine, büyük Allah'a tanıtmış. Allah, böylesine asi bir adama yanıt olarak

¹⁶⁵ Taberi, *Câmiu'l-Beyân*, 1/20.

¹⁶⁶ Sâd, 38/18.

¹⁶⁷ Muzaffer, *Akâidü'l-İmâmiyye*, 1/52.

¹⁶⁸ Tahâ, 20/25.

¹⁶⁹ Tahâ, 20/26.

¹⁷⁰ Tahâ, 20/27.

¹⁷¹ Tahâ, 20/28.

¹⁷² Tahâ, 20/29.

¹⁷³ Tahâ, 20/30.

¹⁷⁴ Tahâ, 20/31.

Musa'yı kendisine peygamber olarak göndermiş. Musa güçlü bir düşmanla karşı karşıya olduğunu görünce, sorumluluğunu yerine getirmek için Allah'tan yardım istemiş. Musa'nın bir sorunu varmış, konuları anlatırken dili kapalıydı, bu sorunu çözmek için Allah'tan dilini anlamlı yapmasını istemiş, böylece insanlar sözlerini doğru anlayabilsinler. Ayrıca Allah'tan kardeşi Hârun'u iş arkadaşı olarak atamasını istemiş. Bir gün Musa, Allah ile tanışmak ve Tevrat'ı almak için “Tur doğasında” gidiyordu ve kardeşi Hârun'u halkın lideri olarak atadı, böylece İsrail oğulları eski dinlerine dönmesinler. Ayette rahip kelimesinden bahsedilmesinin amacı, aynı İmâm veya halk liderini ifade etmektir. Peygamber, hadiste Hz. Ali'yi Musa ve Hârun gibi kendisine benzetmişti.¹⁷⁵

¹⁷⁵ Taberi, *Câmiu 'l-Beyân* 4/17.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İMAM GAZALİ’NİN İMAMİYE ŞİASINA YAKLAŞIMI

Bu bölümde İmam Gazali’nin İmâmiye Şiasına yaklaşımı ve eleştirileri ele alınacaktır.

Daha önce de ifade edildiği üzere Hz. Peygamber’in (sav) vefatından sonra sahabe arasında kimin halife olacağıyla ilgili bir dizi sorun çıkmıştı. Çünkü Hz. Peygamber, kendisinden sonra kimin halife olacağını belirlememişti. Bu sebeple her ne kadar Saîdeoğulları Sakîfe’sinde yapılan toplantıda Hz. Ebubekir’e biat edilmiş olsa da bir grup da Hz. Ali’nin halife olması gerektiğine inanmıştır. Ancak bu düşünce, erken dönemde İslam toplumunun bütünlüğüne zarar verecek boyuta ulaşmamıştır.¹⁷⁶

Hicri ikinci yüzyılın başında mezhebi farklılaşmaların netleşmeye başlamasıyla Hz. Ali taraftarlığını yapanlar hilafet hakkının onun hakkı olduğunu ancak başkaları tarafından gasp edildiği düşüncesini ifade etmeye başlamışlardır. Zira onlara göre Gadîr-i Hum rivayeti, hilafet hakkının Hz. Ali’de olduğunu açıkça ifade etmektedir.¹⁷⁷

Gazali, *Fedâihu’l-Bâtîniyye* adlı eserinde Batınilerin yollarının bozuk olmasına rağmen davetlerinin ilgi görmesinden bahsederken sekiz çeşit grubun bu davete katıldıklarını ifade eder. Gazali’nin altıncı grup olarak bahsettiği “Rafiziler” olarak tanımladığı İmamiyye Şiasıdır. Onların sahabeye sövmeyi bir inanç haline getirdiklerini ifade eder.¹⁷⁸

Gazali’nin İmamiyye eleştirilerini nass-tayin dolayımında imamet eleştirisi, imamların masumiyetiyle ilgili yaklaşımı çerçevesinde ele alacağız. Ayrıca çok merak uyandıran dikkat çekici bir konu olması yönüyle Gazali’nin Hz. Ali’nin imametine bakışıyla Kerbela Olayı’nı nasıl değerlendirdiğini de inceleyeceğiz.

A.İmam Gazali’nin İmamiyye’nin Nass-Tayin Deliliyle İlgili Görüşü

¹⁷⁶ Osman Aydın, *Mutezile’de İmâmet ve Siyâset*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 253.

¹⁷⁷ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târihu’l-Umem ve’l-Mülûk*, Çev. Fâruk Gürtunca, (İstanbul: Sağlam Yayınevi, 2007), 3/153-154.

¹⁷⁸ Gazali, *Fedâihu’l-Bâtîniyye*, 36.

İmamiyye'ye göre imamet vazifesi, nübüvvet kadar mühimdir, onu terk etmek düşünülemez. Dolayısıyla Rasulullah'tan (sav) sonra kimin halife olacağıyla ilgili bir nass bulunmalıdır. Bu sebeple imam, Allah'tan gelen şeriatın tüm sırlarını bilir, insanları doğruya ulaştırır ve zorlukları çözer. İnsanlar din işlerinde İmama yönelmek zorunda kalırlar. Gazali'ye göre imametın vucubu nas ile tespit ve tayin edilen vaciplerden değildir. İmamet gerekli ve zorunludur, ancak bu gereklilik İslâm ümmetinin icmâsı ile sabittir.¹⁷⁹

Gazali'nin, bu konudaki ağır eleştirisinin temelinde, Şia'nın imametın vucubiyetini nas üzerinden nübüvvet ve imamet arasında bir ilişki kurarak buradan imamın nas ile belirlenmesi görüşüne varması yatar. Gazali, İmamiyye mezhebi tarafından ileri sürülen gerekçeleri reddederek, Hz. Ali'nin imametinin bu fikre dayandırılmayacağını ifade eder. Ona göre İmamiyye'nin Hz. Ali ve evladı hakkında ileri sürdüğü iddialar doğru olmadığı gibi imamet ile peygamberlik arasındaki benzerlik kurmaları da doğru değildir. Dolayısıyla Gazali, Hz. Ali ve ondan sonra gelen imamlar hakkında ileri sürülen insanüstü nitelemeler ve diğer insanlara karşı onun hakkı olduğu sayılan imtiyazları reddeder. Ayrıca İmamiyye'nin imam mefhumuna dâhil ettiği masumiyet/hatalardan korunmuş olma ve vahiy alma gibi hususları da kabul etmez.¹⁸⁰

İmametle ilgili bir ayet nazil olmadığına inanan Gazali, İmamiyye'nin imametın ispatı sadedinde kendisine uyulacak muallimin/öğretmenin hayatta olması gerektiğiyle ilgili iddialarını batıl ve mesnetsiz bulur. Şiiler, "Senin bir muallime ihtiyacın yok mu?" derse, şüphesiz bizim hocamız Hz. Muhammed'dir (sav). "Öldü" derlerse, bizde onlara "sizlerin hocası da ortadan kaybolmuş" deriz. Bu nedenle dinin sona ermesinden sonra bir öğretmenin ölümünü zararlı görmüyoruz. Bu cümle, Peygamber'in varlığı ve yokluğunun farklı olmadığı ve dinin mükemmel olduğu için dinde bir değişiklik olmadığı anlamına gelir.¹⁸¹

Gazali, Şiilere imametle ilgili anlatılanın aslı olmayan bir efsaneden ibaret olduğunu şöyle ifade eder: Onların iddiasına göre, her peygamberin kendisinden sonra bir halefi vardır. Örneğin Hz. Âdem'den sonra Allah, Âdem'in şeriatını/yasasını ortadan kaldırmak için Hz. Nuh'u gönderdi. Nuh'un görevi sona erdiğinde, Allah, Hz. İbrahim'i Nuh'un yasasını yürürlükten kaldırması için gönderdi. İbrahim'den sonra Hz.

¹⁷⁹ Gazali, *Fedâihu'l-Bâtiniyye*, 142.

¹⁸⁰ Gazali, *Fedâihu'l-Bâtiniyye*, 143.

¹⁸¹ Gazali, *Fedâihu'l-Bâtiniyye*, 132; krş. *el-Munkiz mine'd-dalâl*, 30.

İshak onun yerine geçti ve bazıları demişler ki, hayır, o Hz. İsmâil idi. Hz. İshak'tan sonra Allah, Hz. İbrahim'in yasasını yürürlükten kaldırmak için Hz. Musa'yı gönderdi. Ancak Hz. Harun, Hz. Musa'nın yaşamı sırasında öldü, bu yüzden Yuşa b. Nun, Hz. Harun'un yerine geçti. Ondan sonra Allah, Hz. Musa'nın yasasını yürürlükten kaldırmak için Hz. İsa'yı gönderdi ve Hz. İsa'dan sonra Şemun onun yerine geçti. Ve daha sonra Allah, Hz. İsa'nın yasasını yürürlükten kaldırmak için Hz. Peygamber'i (sav) gönderdi. Hz. Peygamber'den (sav) sonra onun yerine İmam Ali geçti. İkincisi İmam Hasan b. Ali, üçüncüsü Hüseyin b. Ali, dördüncüsü Ali b. El-Hüseyin ve beşincisi Muhammed b. Ali, altıncısı Cafer b. Muhammed'dir.¹⁸²

Gazali, Hz. Peygamber'den (sav) sonra meydana gelen gelişmeler ve dört halifenin iş başına gelmesiyle ilgili İslâm ümmetinin bir icmaı olduğunu ancak Şia'nın bu durumu uydurma hadislerle geçersiz kılmak istediğini ifade eder. Onların ümmetin bu konudaki ittifakını redderek Hz. Ali'nin ve çocuklarının nass ve tayinle imam olduğu anlayışını ortaya attıklarını söyler. İmamiyye'nin Hz. Ali'nin ve onun soyundan gelenlerin imametlerinin kıyamete kadar nass anlayışı çerçevesine olduğu iddiasını reddeden Gazali, bu konuda onların imametini açıkça bildiren bir hadis olmadığını söyler. Hatta ona göre onların temel iddiaları hadislere aykırıdır.¹⁸³

Gazali, Fatimilere yaptığı reddiyesinde sözü İmâmiyye'ye getirdiği yedinci bölümde, onların imametin nass yoluyla Hz. Ali'de ve sırasıyla onun çocuklarında olduğu görüşünde olduklarını ifade etmiştir. Gazali, onların Hz. Peygamber'in (sav) Hz. Ali'yi, Hz. Ali'nin oğullarına ve her bir imamın kendinden sonraki imamı açıkça ifade ettiğini söylerken onların kesin bilgi ifade etmeyen zanna dayandıklarını söyler. Hâlbuki bu konuda mütevatir bir habere dayanmaları gerektiğini ifade eder. Zira ona göre imamlık iddiasında bulunan birinin Hz. Peygamber'in (sav) Hz. Ali'nin imametiyle ilgili mütevatir bir habere dayanması gerekir. Nasıl ki tarihen Hz. Ali'nin, Muaviye ve Amr b. Âs'ın varlığı konusunda bir şüphe yoksa bu rivayetlerin de her devirde mütevatir olması gerektir. Ancak bunun böyle olmadığı dolayısıyla bu nass iddiasının batıl ve imkânsız olduğu çok açıktır.¹⁸⁴

Söz hadislere gelince Gazali, hadis âlimlerine göre hadislerin Mütevâtir ve Âhâd olmak üzere ikiye ayrıldığını ve bunlardan sadece Mütevâtir olanların kesin bilgi sayılıp hüküm çıkarmada istidlalde kullanılabileceğini söyler. Ancak Âhâd haber

¹⁸² Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 133.

¹⁸³ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 134.

¹⁸⁴ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 132-133.

şüpheli ve kesin olmayan haberdur ve bunlara göre bir karar verilemez. Bu kaidelere göre imameti ispat ve devam edeceğini iddia etmek için bir hadisi delil olarak öne sürebilmek için onun senedini de vermek gerektir. Zira bu konularda senetsiz rivayetler delil olamaz.¹⁸⁵ Birinin hadislerine bağlı kalsalar bile bunlara nasıl inanılır? Bazen yalan söylemek bazen de hata yapmak mümkündür ama sapkın zihniyetleri hata yapmaktan kaçınmalarına izin vermez.¹⁸⁶

Gazali, imametın Hz. Ali ve çocukları için nass ile olduğunu kabul edebilmek için dört şartın bir arada olması gerektiğini ifade eder. Bu şartlardan birincisi imamın öldüğü zaman ardından bir çocuğunun olduğunu kesin olması gerekir. İkincisi her imamın kendinden sonra gelen imamı veliahdı olarak tayin ettiğinin kesin olarak sabit olması gerekir. Üçüncüsü bu imamların imametiyle ve onlara itaat edilmesiyle ilgili Rasulullah'dan (sav) mütevatir bir rivayetin olması gerekir. Son olarak ise tayin edilen kişiyle ilgili hayırlı bir kişi olması ve masum olması gerekliliğinin imametine kadar ve imameti sona erene kadar devam etmesi gerekir. Bu şartlardan her birinin olması zorunludur. Ancak şu da açıktır ki mütevatir habere dayanma şartı ilk asır için mümkün olabilir de sonraki devirler için bu mümkün değildir. Dolayısıyla İmamiyye'nin nassla tayin anlayışı doğru değildir.¹⁸⁷

Gazali, Hz. Ali'nin imametiyle ilgili İmamiyye'nin delil getirdiği; “*Ben kimin efendisiysem Ali de onun efendisidir*”¹⁸⁸, “*Senin benim yanımdaki konumun Musa'nun yanındaki Harun gibidir*”¹⁸⁹ gibi hadis-i şerifler farklı şekilde yorumlanabilecek ifadelerdir, asla sarıh bir nass muamelesi yapılamaz. Ayrıca bu rivayetler âhâd yolla gelen haberlerdir. Esasen imametle ilgili mütevatirlik iddiası da gerçekleşmesi muhal olan bir düşüncedir. Zira eğer bu konudaki rivayetler mütevatir olsa bunda hiç şüpheye düşmezdik, bir de böylesi önemli bir meselenin gizli kalması mümkün değildir. O dönemde gerçekleşmiş daha değersiz konular bile bilinebiliyorken böylesi önemli bir konunun gizlenmesi söz konusu olamaz. Bu da İmamiyye'nin nass-tayin iddiasının batıl olduğu anlamına gelir.¹⁹⁰

Görüldüğü gibi İmam Gazali, eleştirisinde nasstan yararlandığı ve onu değerlendirdiği gibi akli çıkarımlarla da konuya yaklaşmaktadır. Aynı yaklaşımını İmammiyye'nin ismet anlayışını değerlendirirken de gösterir.

¹⁸⁵ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 134.

¹⁸⁶ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 134.

¹⁸⁷ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 134.

¹⁸⁸ Tirmizi, *Menâkıb*, 19; İbn Mace, *Mukaddime*, 11; İbn Hanbel, 1/84,118,119.

¹⁸⁹ Buhari, *Megazi*, 78; Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe*, 30, 32.

¹⁹⁰ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 136-137; krş. Gazali, *Batıniğin İcyüzü*, 83.

B. Gazali'nin İmamiyye'nin İsmet Anlayışıyla İlgili Görüşü

İmamiyye'ye göre imamın her türlü çirkinlikten ve sorumluluklarında kusurlu olmaktan masum olması gerekir. Zira böyle olmazsa insanların imama olan ihtiyaçları ortadan kalkar. İnsanların imama olan ihtiyaçları sonsuzdur, bu durumda ya imamların sonu yoktur ya da bu işin kendisinden sonra başka bir imamın gelmeyeceği masum bir imamda son bulması gerektir ki matlup olan da budur.¹⁹¹

Gazali, İmamiyye'nin toplumda her zaman hakkı savunan, dini tefsir eden, insanlara onun hakikatlerini bildiren ve insanların sorunlarını çözen yanılmaz/masum bir imam olmalıdır görüşünde olduğunu ifade ederek onların imamın yanılmazlık ve hakkı bilmede Peygamber'e denk olduğunu iddia ettiklerini söyler. Onlara göre peygamber ile imamlar arasındaki fark, imamın vahiy almamasıdır. Gazali, kadılar ve valiler nasıl ismet sıfatına muhtaç değillerse imam/yönetici için de bu sığata ihtiyaç olmadığını söyleyerek İmamiyye'nin bu görüşünü onlara řu soruları sorarak eleştirir: “İmamın masum olduğunu ve onda ismet sıfatının olması gerektiğini ne ile öğrendiniz? Aklın zarureti veya akıl yürütme ile mi yoksa Rasûlullah'tan (sav) nakledilen zorunlu ilim ifade eden mütevatir bir haberle mi?” Ortada mütevatir bir haber olmadığı açıktır, zira böyle olsa bunun herkes tarafından bilinmesi gerekirdi. Akıl yürütme diyorsanız bu da size göre batıl bir eylemdir. Bu durumda ne imamet ne de ismet âhâd haberle gerçekleşmez.¹⁹²

Eğer, Hz.Peygamber'in (sav) masum oluşu üzerinde ittifak etmenin gerekliliğı bunun delilidir, denirse, şöyle cevap veririz: Biz onu ismetinin gerekliliğine ancak gerçeğı ondan aldığımız, ondan faydalandığımız, onun vasıtası ile gerçeğı öğrendiğimiz için hüküm veririz. Eğer onun hakkında hata ve masiyeti caiz görürsek onun sözüne güven kalmaz. Artık onun söylediğı her söz hakkında biz ister istemez, belki bu sözünde hata etmiştir veya yalana dayanılmıştır, diye tasavvur ederiz, denilir. Çünkü onun kötülük işlemesi olmayacak şey değildir. Bu ise, neresinden bakılırsa bakılsın, tasvip edilecek bir şey değildir.¹⁹³ Bunlar itiraz ederek şöyle derler: İmam da aynen böyledir. Ondan gerçeğı elde ederiz. Problemlerimizin çözümü hususunda nasıl peygamber'e (sav) müracaat ediyorsak aynı şekilde ona müracaat ederiz. Çünkü o,

¹⁹¹ Tûsî, *el-İktisâd*, 305.

¹⁹² Gazali, *Fedâihu'l-Bâtiniyye*, 145; *İhya*, 4/122.

¹⁹³ Gazali, *Fedâihu'l-Bâtiniyye*, 145.

onun halifesidir ve haşrın naşr, kıyametin halleri, indirilmiş olan ilâhî hakikatler ve tevil konusundaki problemler onunla aydınlanır.¹⁹⁴

Gazali, “Eğer onun ismeti sabit olmazsa ona nasıl güvenilir?” derlerse, şöyle cevap veririz der:

“Sizin yanılmanızın ana sebebi, ‘Biz İmama ilimler konusunda ondan faydalanmak için muhtacız ve bu konuda onu tasdik ederiz.’ diye zannetmenizdedir. Hâlbuki durum böyle değildir. Çünkü ilimler akli ve nakli olmak üzere ikiye ayrılır. Akli onlar da kat’i ve zanni olmak üzere yine ikiye ayrılır. Bu kat’i ve zanni olanların her birini bildiren ve gösteren yolları vardır. Bu yol onu bilenden öğrenilir. İsterse bu kişi halkın en fâsığı, en kötüsü olsun. Çünkü bu konuda taklit söz konusu değildir. Tabi olunan ancak delil yönüdür. Sem’iyyatın yani duyma ile öğrenilenlerin dayanağı ise duymaktır. Bu da ya tevatür yolu ile veya âhâd yolla olur. Mütevatiri anlamakta herkese ortaktır. Âhâd hadis ise zan ifade eder, bunu tebliğ eden ister imam olsun, ister başkası farketmez.”¹⁹⁵

Eğer, mademki öğretmesine muhtaç değiliz. Öyleyse niçin İmam ihtiyacımız vardır? Denirse şöyle cevap veririz: Her ülkede kadiya niçin muhtaç olunur? Kadiya olan bu ihtiyaç onun mutlaka masum olmasına mı delildir? Diyorlar ki biz İmama ancak, düşmanlıkların kaldırılması, işlerin derlenip toparlanması, içtihadı ait konularda tatbik edilecek görüşün belirlenmesi, Allah’ın yasaklarının, sınırlarının gözetilmesi, haklara riayet edilmesini sağlamak için muhtacız. Hakların yerli yerine sarf edilmesi için ihtiyaç duyarız. Çünkü onların ne yok sayılması ne de bütün insanlara eşit olarak dağıtılmasına imkân vardır. Bu takdirde ortaya, insanların bu sebepten dolayı birbirlerini öldürecek derecede izdiham içinde olması manzarası ile karşılaşılır. Bir kısım, haklarını alma hususunda tembellik ederek horlanmış halde kalır. Bu ise işlerin aksaması demektir. Ortaya konulan bu hususlarda imam nasıl, topyekûn olarak dünyanın durumu ile ilgiliyse kadı da kadı olduğu ülke hakkında aynı durumdadır.¹⁹⁶

1. Âhad Yolla Gelen Haberlerin Delil Olmaması

Gazali, imamların hatadan, küçük veya büyük günah işlemekten masum oluşlarıyla ilgili de eleştirilerini mütevatir haber üzerinden yapar. İmamların ismet

¹⁹⁴ Gazali, *İhyâ*, 4/ 119.

¹⁹⁵ Gazali, *İhyâ*, 4/119-120.

¹⁹⁶ Gazali, *İhyâ*, 4/ 121.

sahibi olup masum oldukları görüşüyle ilgili “Rasulullah’tan (sav) zorunlu bilgi doğuracak bir mütevatir haber mi var?” diyerek İmamiyye’yi eleştirir. Ona göre imam da aynı bir vali ya da kadı gibidir. Onların nasıl masum olmaları gerekmiyorsa imamlar için de bu söz konusu değildir. İmamın adaletli, ilim sahibi, donanımlı, cesur ve vera sahibi olmaya ihtiyacı vardır.¹⁹⁷

Gazali, Peygamberler dışında kimsenin masum olduğuna hükmedilemeyeceğini ifade ederek Âhâd yolla gelen hadislerin bilgi kaynağı olmadığını söyler. Böyle olunca ortada nass olduğunu söylemek de söz konusu olamayacaktır. Kaldığı İmamiyye içinde Âhâd hadislerin bırakın bilgi değeri olmasını onlarla amel edilmeyeceğini söyleyen âlimler vardır. Sonuç olarak Gazali, imamet meselesini dinin temel konularından biri olarak görmemekte, bu konuyu ictihâdî bir mesele olarak değerlendirmektedir.¹⁹⁸

İmametle ilgili ayet-i kerimelerin nass olarak değerlendirilip değerlendirilmeyeceğiyle ilgili olarak ise Gazali, aynı şekilde sorgulamaktadır. Ona göre eğer Allah bir insanı imam olarak tayin ettiyse, bunu açık bir âyette belirtmiş olmalıdır? Nasıl ki namaz, oruç ve hac gibi ibadetler açık bir şekilde ayetlerde zikredilmiş ve bunların ibadet oluşlarında en ufak bir şüphe yoksa imamet konusunda da böyle olmalı ki ortada bir nass olduğunu söylemek mümkün olabilsin. Konuyu sarahaten açık bir şekilde ortaya koymadan, sadece imamın nass ile tayin edildiği söylenemez. Zira konu bu kadar açık olsa, yani Allah bir kimseyi imam olarak tayin etse, onu kim reddedebilir? Durum böyle iken İmamiyye, imamet dinin temellerinden biri olduğunu nasıl söyleyebilir? Binaenaleyh İmamiyye’nin imametle ilgili ileri sürdüğü deliller ve kullandıkları yöntemler hem mantıklı değildir hem de zayıftır. Hâlbuki biz, imamet meselesini nassla değil akıl yürütmekle ispatlayabiliriz. O halde Âhâd haberine sarılmalarına ne gerek var? Çünkü temelsiz haberleri alıntı yapmakta mümkün değildir. Ancak İmameti ispat etmek için şeriattan (sav) aşağıdaki haberleri zikretmek mecburiyetindedirler. Bu haber, beş vakit namaz, oruç, hac, zekât ve diğer şeyler gibi açık ve kesin olmalıdır.¹⁹⁹

Gazali’ye göre akıllını kullanan birisi, onların iddialarının yanlış olduğunu anlar. Bunu anlayabilmek için ne bir mürşide ne de bir rehber ihtiyacı vardır. Peki, bu iddiaların sadece Ali’nin İmameti hakkında olması nasıl mümkün olabilir? İmamet

¹⁹⁷ Gazali, *Fedâihu’l-Batıniyye*, 142-145.

¹⁹⁸ Gazali, *Fedâihu’l-Batıniyye*, 135.

¹⁹⁹ Gazali, *Fedâihu’l-Batıniyye*, 136.

iddiasından kolay kolay vazgeçemezler. Çünkü onların bu konuyu ele aldıkları ve imametlerine inananlara imametlerinin delilleri hakkında iddialarda bulundukları açıktır. İmamet iddiasıyla nasıl hayal kırıklığına uğrayabilirler? Ancak nass iddialarının güçlüğünü ve imkânsızlığı ortadadır. Bunu ispatlamak için çok açık bir nassa ihtiyaç vardır. Nasıl ki Hz. Ali'nin ve diğer sahabilerin varlığını tevatür derecesinde biliyorsak onların iddia ettiği nasları da bu seviyede bilmemiz gerekir. Tabii bu tevatür her kuşakta devam etmelidir.²⁰⁰

Gazali, İmamiyye'nin nass-tayin anlayışını kabul edebilmek için Hz. Ali ve soyu için dört şartın bir arada bulunması gerektiğini ifade eder. Bunlar şunlardır.²⁰¹

Öncelikle, Hz. Ali'nin soyunun devam ettiği, ardında çocuk bırakarak öldüğü ispat edilmelidir. Hz. Ali (r.a.) ile ilgili bilinen bu durum sonraki nesli için de anı şekilde bilinmelidir. Yani Hz. Ali'nin soyu nasıl biliniyorsa imameti iddia edilen çocuğunun da soyu o şekilde bilinmelidir.

İkinci şart, imam olan kişi vefat etmeden önce kendinden sonra imam olacak çocuğunu veliaht olarak tespit edip insanlara bildirmiş olması gerektir. Bu tüm imamlar için geçerlidir. Muhakkak ölmeden önce kendinden sonra imam olacak çocuğunu tayin etmesi gerekir.

Üçüncüsü, imamin çocuklarıyla ilgili nassının aynen peygamberin kendi nassı gibi itâat edilme mecburiyeti olan naslar olduğu bizzat Hz. Peygamber'den (sav) bildirilmiş olmalıdır. Hz. Peygamber tarafından bildirilen bu nassın da Allah tarafından imamet makamına layık görülmüş seçilmiş kişiye delalet ettiğine dair mütevâtir haber olmalıdır.

Dördüncü şart ise kendisi için nass bulunan hakkında, nassın söylendiği vakitten ölünceye kadar imamete elverişli bir yaşamının olduğu nakledilmelidir. Aynı zamanda onun ismetinin devam etmekte olduğu da nasla nakledilmiş olmalıdır.

Gazali, bu şartları sıraladıktan sonra bunların tamamının aynı anda gerçekleşmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre bu şartlarından ilk asra ait olanı ispat edilse bile diğer şartların gerçekleşmesi mümkün değildir. Zira her asırda tevatür derecesinde ispat mümkün olmayacaktır. İnsanların tamamı görmemiş olsa da nasıl ki Çin diye bir ülkenin varlığını herkes kabul ediyorsa Cemel ve Sıffin savaşlarını biliyorsa bu konuda böyle bir tevatür yoktur. Esasen İmamiyye'nin iddia ettiği bu hususlar gerçek değildir, vuku bulmamıştır. Sadece mümkün ve caiz olduğu

²⁰⁰ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 137.

²⁰¹ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 137; krş. *Bâtıniğin İyüzü*, 83-84.

düşünülse bile bunun ispatı mümkün değildir. İmamiyye'nin bu konuda dile getirdiği rivayetler farklı şekilde yorumlanabilecek âhâd haberden başkası değildir.²⁰²

2. Velâyet ve Menzilet Hadislerinin Mütevâtir Olmaması

Gazali, İmamiyye'nin Hz. Ali'nin (r.a.) imametiyile ilgili nass-tayin düşüncesinden vazgeçmeyeceğin ancak onlara âhâd yolla gelen ve farklı yorumlanabilecek rivayetlerin tevâtür yoluyla gelmediği hususunun kabul ettirilebileceğini söyler.²⁰³

İmamiyye'nin Hz. Ali'nin (r.a.) imametiyile ilgili öne sürdüğü iki önemli rivayet vardır. Birincisi literatüre “velâyet” rivayeti olarak giren “*Ben kimin velisi isem Ali da onun velisidir,*” rivayetiyle “menzilet” rivayeti olarak bilinen “*Senin benim yanımdaki yerin Harun'un Musa'nın yanındaki yerine gibidir*” hadisidir.²⁰⁴ Gazali'ye göre bu ve benzeri rivayetler konuyu açık bir şekilde ortaya koymayan çeşitli manalara gelme ihtimali bulunan sözlerdir. Zira bu hadislerde “imamet” kelimesi açık bir şekilde geçmemektedir. Ayrıca bu rivayetlerin mütevâtir olması da mümkün değildir.²⁰⁵

Gazali, eğer bu rivayetler mütevâtir olsaydı, hakkında şüphemiz olmazdı. Nasıl ki Hz. Ali'nin (a.s.) varlığı hakkında şüphemiz yoksa Resûlullah'ın (sav) namazı, orucu, zekâtı ve haccı emredişinden şüphe etmiyorsak onun Resulullah'tan (sav) sonra halifelige tayin edilmiş olmasından da şüphe etmezdik. Zira bu konuda tevâtür olması demek bu konunun Hz. Peygamber tarafından büyük bir topluluğa yapılmış olması demektir. Yani bu, hafife alınacak ve gizlenecek yanı olmayan bir konudur. Duyunca ihmal edilecek cinsten değildir. Tam aksine onun yayılması için pek çok sebep vardır. Vicdanlar, ondan çok daha değersiz vukua gelmiş halleri ve haberleri gizleyemezken böyle bir olayın gizlenmesi ve sükûtle geçirilmesi mümkün değildir.²⁰⁶

Gazali, İmamiyye'nin Hz. Ebû Bekir'in imametini kabul etmese de bazı sahabilerin Hz. Peygamber'in, hastalığı sırasında Hz. Ebubekir'e insanlara namaz

²⁰² Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 137.

²⁰³ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 138.

²⁰⁴ Bu hadislerin tahriri yukarıda geçmişti.

²⁰⁵ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 139.

²⁰⁶ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 140.

kıldırmasını emretmesi olayını onun Hz.Peygamber'den sonraki halifeliğinde bir işaret olarak gördüklerini söyler.²⁰⁷

Görüldüğü üzere Gazali, İmamiyye'nin nass-tayin anlayışını başka türlü de yorumlanabilecek ve âhâd yolla gelen haberlere dayandığı için kabul etmemektedir. Gazali'nin İmamiyye eleştirisi yaparken dikkat çekici bir noktaya işaret ettiği görülmektedir. Bu da bu görüşleri sebebiyle İmamiyye'nin tekfir edilip edilmeyeceği hususudur. Gazali, İmamiyye ya da benzeri fırkaların imametle ilgili görüşlerinden dolayı tekfir edilemeyeceklerini, sadece o tercihleri sebebiyle bidat ve dalalet içerisinde olduklarını söyler. İmametın Hz. Ali'nin hakkı olduğunu, Hz.Ebubekir ve Hz. Ömer'in onu haksız yere gasbettiklerini düşünse de bunun böyle olduğunu söyleyen Gazali'ye göre icmayı tanımayanın kâfir olduğu hususunda açıklık yoktur. İmamları masum görmeleri de küfrü gerektirmez. Sahabeden bazılarını fasık görseler de bu böyledir.²⁰⁸

3. Efdaliyet Meselesi

İmamiyye'ye göre, İslam toplumunun imamı olacak kişinin en üstün /efdal kişi olması gerekir. Bu gaybi bir konu olup ancak nassla bilinebileceği için imamet makamının nass aracılığıyla Hz. Ali'ye verilmesi onun en üstün olduğu anlamına gelir. Ali ve oğulları üstün olduğu için imametın Ehli-Beyt'ten başka bir alternatifi kabul edilemez. Buna göre Peygamber (sav)'den sonraki ilk imam Hz. Ali'dir.

İslam ümmetinin çoğunluğu dini hükümlerin ve dünya işlerinin uygulanması için bir imamın/yöneticinin şart olduğu konusunda hemfikirdir. İmamın seçim esasına göre atanması ve İslâm ümmetinin onayı, İslâm'ın ilk günlerinde insanlar tarafından yapılan dört halife gibi dikkate alınmalıdır. Burada tartışma konusu olan daha çok Şii fırkaların imamın Allah tarafından atanması gerektiği yönündeki görüşleridir.

Gazali'ye göre bir yöneticinin varlığı; İslâm'a bekçilik etmek, sınırlarını korumak, onun menfaatine hâlel gelmemesi için savaşmak, azgınlık edenlere, inatçılara karşı asker ve ordu yığmak, yeryüzünü azgınlık, kanun tanımazlık, dünyada fesat çıkarmaya uğraşanlardan temizlemek, bir fitne alevlendiğinde onu söndürmeye süretle koşup yetişebilmek ve önemli bir tehlike ortaya çıktığında onun endişesi her tarafı kaplamadan ve alevi her yanı sarmadan derhal ortadan kaldırmaya koşacak

²⁰⁷ Gazali, *İhyâu ulûmi'd-din*, çev. Ahmet Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989), 4/73.

²⁰⁸ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 146-151.

tarzda ülkenin her yanını dikkatli bakışlarla tarassut edip durmak için şarttır. İşte imam, bu ve buna benzer icralar için istenilir.²⁰⁹

Gazali, ümmetin en yüksek liderlik pozisyonuna atanan kişinin belirli özelliklere sahip olması gerektiğini ifadeyle yöneticinin âdil olmak, kitap ve hadisi bilmek, siyasî bilgi sahibi olmak, yiğitlik, yeterlilik, dayanıklılık ve benzeri bazı özelliklere sahip olması gerektiğini ifade eder. Ona göre yöneticinin üstün/efdal olması gerekir, insanlar nazarında fazilet mertebesinde birinci sırada olan kimse, imametini hak eder. Ancak ona göre bu noktada Hulefâi-Raşidin'in faziletlerini tartışmanın bir anlamı yoktur. Çünkü onların üstünlüğünü ancak Allah bilir. Hangisinin daha erdemli olduğunu bilmek için hiçbir sebep yok. Dolayısıyla kişilerin bu tür sınıflandırmalar yapma hakları yoktur. Öte yandan dört halifenin bu konudaki faziletleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakta ve bu konudaki bazı bilgiler yalan olabilir. Bu açıdan bakıldığında, büyük halifeler hakkındaki bilgimiz sadece Allah'ın genel olarak hepsinden razı olduğudur. Bu nedenle erdem sözcüğü onlara bir anlam ifade etmez. Ona göre erdem hakkında bazı benzetmeler yapılabilir: Birincisi, erdemi bilmek ancak Kur'ânî-Kerîm ve Sünnet ile mümkündür. Ancak bu konuda sahih bir hadis yoktur. Hangi yoldaşlardan birinin erdemini belirlemiştir. Ayrıca sahabilerin faziletlerinin gözleme dayalı olarak değerlendirilmesi, yalnızca varsayımsal bir yargı içerir. Ancak bu konuda karar vermek mümkün değildir. Birbirlerine üstünlüklerini ölçmenin imkânsızlığı ile ilgili başka nitelikler de vardır. Zira biri zahitlikte ön plandayken diğeri ilimde ileri, bir başkası askeri yetenekleri bakımından önde olabilir.²¹⁰

Ona göre Müslümanlar, Hz.Ebû Bekir'i faziletten dolayı seçmediler, çünkü fazilet için bir sebep yoktu. Onlar Hz. Ebû Bekir'in üstünlüğü konusunda kesin bir görüş belirtmeyi kabul etmediler, ancak dört halifenin faziletinde anlaştılar. Ancak hiçbir üstünlük kanıtı olmadığı için bu konuda sessiz kalmamız gerektiğini savunuyor. Buraya kadar saydığımız durumlarda Hz.Ali'nin imametine bir itirazımız yoktur. Ancak İmamiyye'nin Hz.Ali'nin imameti ve Ehli-Beyt'i hakkında inandıkları ve bu nedenle sahabilere lanet ettikleri için onların karşısında sessiz kalamayız.²¹¹

C.İmam Gazali'nin Hz. Ali'nin İmametiyle İlgili Görüşü

²⁰⁹ Gazali, *İhyâ*, 4/ 122.

²¹⁰ Gazali, *İhyâ*, 4/74.

²¹¹ Gazali, *İhyâ*, 4/74.

İmâmiyye'ye göre Hz. Peygamber, yaşamı boyunca sürekli olarak Hz. Ali'yi halefi olarak görmüştür. En somut vurgusunu ise ve çoğu Müslüman arasında son kez “Gadîr-i Hum” gününde şu şekilde vurgulamıştır; “*Ben kimin mevlası/idarecisi isem, Ali de onun idarecisi ve velisidir.*”²¹²

Gazali, imamet meselesinin esasen fıkhi bir konu olduğunu, ancak insanların bu konuda çok tarafgir olduklarını söyleyerek bu konu hakkında fazla derinleşmemenin daha doğru olduğunu ifade ederek fıkhi bir konu olmasına rağmen itikadi bir konu gibi değerlendirildiğini ifade eder.²¹³

İmamet konusunda üç önemli nokta olduğunu söyleyen Gazali, öncelikle devlet başkanı tayin etmenin zorunlu/vacip olduğunu çünkü kamu düzeninin başka türlü sağlanamayacağını ifade eder. Ona göre imametle ilgili ikinci önemli nokta, imamın nasıl seçileceği ve hangi niteliklere sahip olması gerektiğidir. İmamı kendi arzu ve isteklerimize göre seçemeyeceğimizi söyleyen Gazali, seçilecek kişinin insanların işlerini yönetmeye ve onları doğru yöne sevketmeye ehliyetli bir kişi olması gerektiğini söyleyerek bunun da ancak kudret, ilim ve dindarlık ile mümkün olabileceğini ifade eder. Bu şartlara ilaveten bir de yöneticinin Kureyş'ten olması gerekir ki bu da nakli olarak sâbit olmuş bir delildir.²¹⁴

Gazali, imametle ilgili üçüncü önemli noktanın ise Ehl-i sünnetin sahâbe ve hulefâ-i râşidin hakkındaki görüşünün açıklanması olduğunu söyler. Ona göre bazı insanlar sahâbe hakkında ileri giderek onların masum olduğu düşüncesini dile getirmişler bazıları da onları eleştirmede aşırıya gitmişlerdir. Her iki yaklaşımın da yanlış olduğunu dile getiren Gazali bu konuda orta yolun tutulması gerektiğini ifade eder.²¹⁵

Dört halifeyle ilgili Ehl-i sünnetin “fazilet sıraları imametteki sıraları gibidir” görüşünün bir tercih olduğunu ve böyle düşünmenin daha doğru olduğunu söyler. Esasen insanların içindeki sıraları Yüce Allah'tan başkası bilemez, peygamberimizden de bu sıralamayla ilgili sahih bir rivayet gelmemiştir, dolayısıyla bu konuda kat'i bir dille konuşmadan bahsedilen çerçevede değerlendirmek daha doğrudur.²¹⁶

İmâmet meselesi gerçekten bireysel olsaydı, Peygamber, bunu ayrı ve açık bir hadiste bildirmeliydi. Ancak Hz. Peygamber hadislerinde imamdan açıkça bahsetmedi.

²¹² Subhânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 139.

²¹³ Gazali, *İtikadda Orta Yol*, 190.

²¹⁴ Gazali, *İtikadda Orta Yol*, 190-193.

²¹⁵ Gazali, *İtikadda Orta Yol*, 196-197.

²¹⁶ Gazali, *İtikadda Orta Yol*, 198.

Hız.Ebû Bekir'in aday gösterdiği Hz. Ömer haricinde, üç halife halk oylamasıyla oybirliği ile seçildi. Hz.Peygamber, Hz.Ali'yi imam olarak tayin etseydi, sahabe Peygambere karşı çıkıp bu konuda farklı görüşler ifade edebilir miydi? Şiiiler, imamein Hz. Ali'nin hakkı olduğunu iddia ederken, diğerlerinin onu gasp ettiğini söylüyorlar.²¹⁷

Gazali, eğer nass düşüncesi doğru olsaydı Hz. Ali'nin bunun için mücadele etmekten geri kalmayacağını ifade etmiştir. Zira Cemel ve Sıffin'de kendisine biat etmeyenlere karşı ordu çıkaran Hz.Ali'nin bundan daha kolay yolla işini halletmesini sağlayacak olan mütevatir haberi dile getirebileceğini söyler.²¹⁸ Ona göre İmamiye, "Hz. Ali kendi hakkını neden savunmadı?" sorusuna iyi bir cevap vermeleri gerekir. Kaldığı karşı taraf bu konuda şöyle düşünebilir. Hz. Peygamber, Hz.Ebû Bekir'e hayatında namaz imametini emrettiğinden, bütün sahabiler Hz.Peygamber'in bu uygulamasını düşünüp Hz.Ebû Bekir'in halifeliğini kabûl ettiler.²¹⁹

Gazali'ye göre Hz. Ali, diğer arkadaşları ile birlikte, tevhid bayrağını güçlendirmek ve yükseltmek ve İslâm'ın kutsallıklarını Allah yolunda savunmak için o kadar mücadele etti ki, gruplar halinde insanlar Allah'ın dinine girdiler. Ama nasıl olur da İslâm ilerlerken ve kapsamı genişlerken, Hz.Ali, imame meselesi nedeniyle ihtilaf başlastsın! Gazali, Hz. Ali'nin Muaviye ile savaş konusunda haklı olduğunu düşündüğünü söyler.²²⁰

Gazali, bazı kimseler davaları sadece dinleyerek yargırlarlar, halbuki farklılıkları onları yakından görmediklerinden daha fazladır, bu nedenle rivayetlere göre davaya olan güven daha azdır. Görünüşte üstün görünenler, aslında Allah katında onlardan ve yaptıklarından hoşlanmayabilir, çünkü amellerin üstünlüğü kişinin niyetine ve içtenliğine bağlıdır. Sadece Allah içeriden bilir. Allah'ın geçmiş milletler ve onların amelleri hakkında söylediği gibi; *"Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onlara kendi kazandıkları, size de kendi kazandığınız; siz onların yaptıklarından sorulacak değilsiniz."*²²¹ Hz.Peygamberin vefatından sonra Hz.Ebû Bekir imâm olarak seçildi, sahabilerin çoğu bunu kabûl etti, ancak bazıları Ebû Bekir'in imâmlığını kabul etmedi. Hz.Ali, Hz.Peygamber'e yakın olduğu için onu imâmlığa layık görüyorlardı. Tartışmanın sonucu, yukarıdaki ayetin bize onların bir millet olduklarını bildirmesidir.

²¹⁷ Gazali, *İhyâ*, 1/ 258.

²¹⁸ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 134; krş. Gazali, *Bâtınlığın İcyüzü*, 110.

²¹⁹ Gazali, *İhyâ*, 1/259.

²²⁰ Gazali, *el-Kistâsu'l-Mustakîm*, 62.

²²¹ Bakara, 2/134.

D.İmam Gazali'nin Kerbelâ Olayıyla İlgili Yorumu

Kerbelâ Olayı, İslâm târihinin en trajik ve unutulmaz olaylarından biridir. Bu olay günümüzde bile etkileri hissedilen birçok İslâm âliminin söz söylemek durumunda kaldığı bir hadisedir. Çok eski zamanlardan günümüze, Sünni âlimler bu konuda farklı görüşler ifade etmişlerdir. Tartışmanın ana noktası, bu ayaklanmanın meşru olup olmadığıdır. Çünkü bu kıyamda şehit düşen Hz. Hüseyin, kendisi biat etmemiş olsa da çoğu İslam eyaletinin biat ettiği bir halifeye karşı savaşmıştır.

Gazali'ye göre İmam Hüseyin'in ayaklanmasının ana sebebi iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamaktır. Toplumdaki bidatleri, barbarlığı ve doğru yoldan sapmaları gördüğü için onu doğru çizgide tutmak için bu yola girmeye vermiştir. O ayrıca, halifeliğin babadan oğula geçen bir veraset sistemi yerine adalet ve liyakate dayalı bir şekilde gerçekleşmesini istemiştir. Halk ise Ehl-i Bey'ti İslâmî değerleri savunmak ve bu sapmalara karşı tavır almak için toplumun en hak eden üyeleri olarak görüyordu. Gazali'ye göre, bu ayaklanma İmam Hüseyin'in Yezidi halifeliğinin reddine karşı eylemlerden biri olarak yorumlanabilir. Çünkü İmam Hüseyin, halifeliğin bu şekilde elde edilmesinin gayri meşru olduğunu düşünüyordu. Zira bu mahiyette halifeyi seçme iddiası, halifeliği kalıtsal ve otoriter bir mesele haline getiriyor. Muaviye, halifeliğin hanedanlığa dönüşmesini sağlıyordu.²²²

Hız. Peygamber (sav) vefatından sonra Hız. Hüseyin, halifeliği döneminde babasının yanındaydı ve o dönemin savaşlarına katılmıştı. Hatta Hız. Hüseyin, halkı savaşmaya teşvik etmek için Sifin savaşında bir vaaz da vermiştir. Hız. Ali'nin şehit edilmesinden sonra halkın bir kısmı biat etmek için Hız. Hasan'a gitmişken başka bir grup da, Hız. Hüseyin'in yanına giderek ona biat etmek istemiştir. Ancak Hız. Hüseyin ağabeyine biat ettiğini söyleyerek onların taleplerini reddetmiştir. Bu talebin bazı insanların Hız. Hasan'ın kendisine biat edildikten sonra irad ettiği hutbeden onun Muaviye'yle barışacağını düşünmelerinden sonra geldiği de söylenmiştir.²²³

Gazali'ye göre Muaviye, Hız. Hasan ile yaptığı barış anlaşmasının ardından hükümeti devralıp Emevi Halifeliğini kurmuştur. İnsanlar ona zeki adam dedi. Dindar bir adam olarak, siyasi güç ve aldatma yoluyla iktidara gelmesine rağmen, halifeliğini

²²² Muhammed Gazali, *Zubdetu İhyâi ulûmi'd-din*, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1991), 2/ 127.

²²³ Gazali, *İhyâ*, 3/317-318.

kurmak için bazı dini ilkeleri bile kullandı. Allah'ı tanıyan, kendisini peygamberlerin tüm sıfatlarını, Allah'ın salih hizmetkârları ve dinin takipçileri olarak tanıttı.²²⁴

Hız. Hüseyn başlangıçta Muaviye ile barış kabul etmeye karşı çıkmış, ancak ağabeyi Hız. Hasan'ın baskısı altında bunu kabul etmiştir. Kûfelilerin Muaviye'nin Kûfe yakınlarındaki kampına sürpriz bir saldırı önerilerini reddetmiş Muaviye hayatta olduğu sürece barış şartlarına uyulması gerektiğini ifade etmiştir.²²⁵

Muaviye, ölümüne kadar iktidardaydı ve halifeliğin oğluna devretmesi için zemin hazırlamaya çalıştı. Bu, İslâm toplumunun aristokrasisinin Muaviye karşıtlığına zemin hazırlamıştı. Muaviye'nin ölümünden sonra Hız. Hüseyn, Yezid'e biat etmeyi meşru görmedi bu sebeple kendisine yapılan baskıdan kurtulmak için Medine'den ayrılarak Mekke'ye gitti. Mekke'de geçirdiği dört ay boyunca Kûfe halkından birçok mektup aldı. Bunun üzerine önce amcaoğlunu teftiş için gönderdi daha sonra gelen ilk olumlu haberler üzerine kendisi de Kûfe'ye revan oldu. Sonuç olarak Kerbelâ'da kanlı bir savaş gerçekleşmiş Hız. Hüseyn ve 72 arkadaşı hunharca katledilmiştir.²²⁶

Hız. Hüseyn, Kerbelâ'dayken şehit olacağı 10 Muharrem gününe kadar etrafını saran Kûfe ordusu mensuplarıyla konuşmuş namaz kılmıştır. Bir hutbesinde onlara şunu söylemiştir:

“Sünnet ortadan kalktı, ikiyüzlülük ortaya çıktı diyen mektuplarınız geldikten sonra buraya geldim, benden Muhammed milletini ıslah etmemi istediniz. Şimdi geldim. Kanımı mı akıtmayı istiyorsunuz?! Ben Peygamberin kızının oğlu değil miyim, Hamza, Abbâs ve Cafer amcalarım değil mi? Peygamberin benim ve kardeşim hakkındaki sözlerini duymadınız mı?”

Orada Hür b. Yezid, Riyâhî, İmâm Hüseyn'in sözlerinden etkilenenler arasındaydı. İmâm Hüseyn'in sözlerini duyduktan sonra Ömer b. Sad'a gelmiş ve şöyle demiş: Gerçekten bu adamla savaşmayı düşünüyor musunuz? Tekliflerinden hiçbirini kabul etmiyor musunuz? Ömer b. Sad: Karar bende ise evet. Hür, cevap verdi: İmâm Hüseyn için bunları söylemek ne kadar zor ve siz bunları kabul etmiyorsunuz.²²⁷

Gazali, Hız. Hüseyn'in Medine'den Kûfe'ye gitme kararını öğrenen Muhammed Hanefiyye, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas'ın Hız. Hüseyn'e gitmeme tavsiyesinde bulunduklarını aktardıktan sonra İbn Ömer'in Hız. Hüseyn'le yaşadığı olayı anlatır. Buna göre Hız. Hüseyn'in Irak'a gittiğini duyunca peşine düşen

²²⁴ Gazali, *İhyâ*, 3/319.

²²⁵ Gazali, *İhyâ*, 3/321.

²²⁶ Gazali, *Zubdetu İhyâ*, 2/ 130.

²²⁷ Gazali, *İhyâ*, 1/174.

ve yolda üç gün geçiren Abdullah ona, "Nereye gidiyorsun?" diye sormuş. O da: Irak'a gidiyorum diyerek yanında bulunan parşömenler ve mektupları göstermiş. Abdullah bunlar nedir diye sorunca; Hz. Hüseyin, bunlar onların mektupları ve sadakatleri. Abdullah ona dedi: Sana bir hadis rivayet ediyorum; Cebrail Peygamberin yanına gelip şöyle dedi; *'Ey Peygamber! Bu dünya ile ahiret arasında seçim yapın, ancak Peygamber ahireti dünyadan daha iyi görmüş ve ahireti dünyaya tercih etmiş.'* Dolayısıyla sen Ali'nin evlatlarından bir çocuksun ve peygamberden bedeninin bir parçasısın! Allah adına hiçbiriniz dünya ile hesaplaşmadınız ve dünya, ahiret sizin için en hayırlı olanın dışında sizden asla yüz çevirmemiş. Hz. Hüseyin, bu hadisi duyduktan sonra yoluna devam etmiş ve bir daha geri dönmedi, Abdullah onu kucakladı, ağladı ve dedi ki; Sana veda ediyorum çünkü ya öldürüleceksin ya da yakalanacaksın.²²⁸

Sonuç olarak Gazali'nin görüşüne göre; Yezid'in Hz. Hüseyin'in katili olup olmadığı, suikast emrini verip vermediği, laneti hak edip etmediği kesin değildir. Dolayısıyla Yezid'in Hz. Hüseyin'i öldürdüğünü ya da suikast emrini verdiğini söyleyemeyiz. Çünkü bu olayda kesin bilgi mevcut değildir. Bu nedenle, bazılarının dediği gibi, Hz. Ali'nin katili İbn Mülcem ve Hz. Ömer'in katili Ebû Lülü'dür. Ancak bunu doğrulayacak güvenilir bir kaynak hala yoktur. İmâm Hüseyin'in öldürülmesi durumu da buna benzer. Gerçek şu ki, İmâm Hüseyin'in katili tövbe etmeden ölürse, Allah onu lanetleyecektir. Bu lanet, katilin kim olduğunu bilmeden kabul edilemez. Ama bu durumda sessiz olmak en güzeldir. Hz. Hüseyin'in Yezid tarafından öldürülmesi tarihsel olarak kanıtlanmamış ve tartışılmamıştır. Ayrıca katil tövbe etmiş olabileceği için bir Müslümanı lanetlemeye izin verilmez.²²⁹

²²⁸ Gazali, *İhyâ*, 1/258.

²²⁹ Gazali, *Fedâihu'l-Batıniyye*, 86; *İhyâ*, 4/114-115; 5/21.

SONUÇ

İslam düşünce geleneğinin en önemli aktörlerinden biri olan İmam Gazali, etkisi günümüzde de devam eden âlimlerden birisidir. Hem her alanda eser kaleme alan ve çok yönlü velut bir yazar olan Gazali, İslam Felsefesine getirdiği eleştiri kadar Tasavvuf ilmine yaptığı destekle Tasavvuf'un İslam düşüncesinde meşruiyetini kazanmasına yardımcı olmuştur.

Gazali'nin yaşadığı dönemde Batını-İsmaililiğine karşı vermiş olduğu fikri mücadele son derece önemlidir. Abbasi halifesi Müstazhir'in isteği üzerine Batınıliğe reddiye olarak yazmış olduğu eserinde dolaylı olarak İmamiyye Şiasının yaklaşımını da eleştiren Gazali'ye göre İmamilik, nass tayin ve masum imam anlayışlarıyla büyük bir yanlışın içerisine girmiştir. Zira Şia'nın nass olarak ortaya koyduğu hususlar zanni delillerdir. Zanni delil üzerine hüküm bina edilemez.

İmametle ilgili görüşlerini çeşitli eserlerinde ifade eden Gazali, konu geldiğine her seferinde Şiiliğin bakışını eleştirmekten geri durmamıştır.

Gazali, imamet meselesinin esasen fıkhi bir konu olduğunu, ancak insanların bu konuda çok tarafgir olduklarını söyleyerek bu konu hakkında fazla derinleşmemenin daha doğru olduğunu ifade ederek fıkhi bir konu olmasına rağmen itikadi bir konu gibi değerlendirildiğini ifade eder.

İmamet konusunda üç önemli nokta olduğunu söyleyen Gazali, öncelikle devlet başkanı tayin etmenin zorunlu olduğunu çünkü kamu düzeninin başka türlü sağlanamayacağını ifade eder. Ona göre imametle ilgili ikinci önemli nokta, imamın nasıl seçileceği ve hangi niteliklere sahip olması gerektiğidir. İmamı kendi arzu ve isteklerimize göre seçemeyeceğimizi söyleyen Gazali, seçilecek kişinin insanların işlerini yönetmeye ve onları doğru yöne sevketmeye ehliyetli bir kişi olması gerektiğini söyleyerek bunun da ancak kudret, ilim ve dindarlık ile mümkün olabileceğini ifade eder. Bu şartlara ilaveten bir de naklen sâbit olan halifenin Kureyş'ten olması gerektiğini ifade eder.

Gazali, imametle ilgili üçüncü önemli noktanın ise Ehl-i sünnetin sahâbe ve hulefâ-i râşidin hakkındaki görüşünün açıklanması olduğunu söyler. Ona göre bazı insanlar sahâbe hakkında ileri giderek onların masum olduğu düşüncesini dile getirmişler bazıları da onları eleştirmede aşırıya gitmişlerdir. Her iki yaklaşımın da yanlış olduğunu dile getiren Gazali bu konuda orta yolun tutulması gerektiğini ifade eder.

Dört halifeyle ilgili Ehl-i sünnetin “fazilet sıraları imametteki sıraları gibidir” görüşünün bir tercih olduğunu ve böyle düşünmenin daha doğru olduğunu söyler. Esasen insanların içindeki sıraları Yüce Allah’tan başkası bilemez, peygamberimizden de bu sıralamayla ilgili sahih bir rivayet gelmemiştir, dolayısıyla bu konuda kat’i bir dille konuşmadan bahsedilen çerçevede değerlendirmek daha doğrudur.

İmâmet meselesi gerçekten bireysel olsaydı, Hz. Peygamber, bunu ayrı ve açık bir hadiste bildirmeliydi. Ancak Hz. Peygamber’in (sav) hadislerinde imametle ilgili bir açıklama göremiyoruz. Hz. Ebubekir’in kendinden sonra atamada bulunduğu Hz. Ömer dışında diğer üç halife de halk oylamasıyla seçilmiştir.

İmamiyye’nin iddia ettiği gibi şayet Hz. Peygamber (sav), Hz. Ali’yi kendinden sonra imam olarak tayin etseydi sahabe Hz. Peygamber’e karşı çıkıp bu konuda farklı görüşler ortaya atmazdı. Bu çerçevede Gazali, eğer nass düşüncesi doğru olsaydı Hz. Ali’nin bunun için mücadele etmekten geri kalmayacağını ifade etmiştir. Zira Cemel ve Sıffin’de kendisine biat etmeyenlere karşı ordu çıkaran Hz. Ali’nin bundan daha kolay yolla işini halletmesini sağlayacak olan mütevatir haberi dile getirebileceğini söyler.

Gazali’ye göre Hz. Ali, diğer arkadaşları ile birlikte, tevhid bayrağını güçlendirmek ve yükseltmek ve İslâm’ın kutsallıklarını Allah yolunda savunmak için o kadar mücadele etmiş ve bunun sonucunda insanlar gruplar halinde Allah’ın dinine girmişlerdir. Bu sebeple Hz. Ali’nin imamet meselesinde ümmetin birliğine aykırı olacak bir hareket içerisine girmesi beklenemez.

Sonuç olarak imameti dinin temel esaslarından biri olarak görmeyen Gazali’ye göre İmamiyye Şiası, imametle ilgili görüşleri sebebiyle tekfir edilemez, ancak tercihlerinin doğru olmadığı da ortadadır. Zira bir imamın/yöneticinin varlığı, dünyevi işlerin ilerlemesi için gerekli ve yararlıdır. Ancak, imamın Allah tarafından tayin edilmesi gerektiği doğru değildir. Kaldı ki bu konuda bir nass da bulunmamaktadır. İmam/yönetici sadece halkı yönetmek, adaleti sağlamak ve toplumda düzensizliği önlemek için gereklidir. Bunun için ilâhî bilgiye gerek yoktur ve o imamın yanılmazlığı gerekli değildir.

KAYNAKÇA

- Arslantaş, Yüksel. *Büyük Selçuklu Devleti ile Abbâsî Halifeliği Arasındaki İlk Münasebetler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları, 1995.
- Aydınlı, Osman. *Mutezile'de İmâmet ve Siyâset*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Bağdâdî, Abdulkâhir. *el-Fark beyne'l-Fırak*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1990.
- Bâkılânî, Muhammed. *Kitâbu't-Temhid*. Beyrut: Mektebetuş-Şerkiyye, 1957.
- Bedevi, Abdurrahman Bedevi. "Hazırlayanın Önsözü". *Fedâihu'l-Bâtîniye*, thk. Abdurrahman Bedevi. Kahire: ed-Dâru'l-Kavmiyye li't-Tıbbâti ve'n-neşr, 1964.
- Cizâvî, Eşref. *İmâmiye'nin Şiîsi İnânçları*, Mısır: Yakın Evi, 2009.
- Dâd, Muhammed Nezir. *Fırkalar ve Mezâhib Kelâm İslâmî*. Kabil: Risâlet, 2016.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Târîhu'l-Mezâhibi'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dârut-Turâs, 1991.
- Erdoğan, Merçil. *Büveyhîler*. İstanbul: DİA, 1992.
- Eş'ari, Ebu'l-Hasen. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve'htilâfu'l-musallîn*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1999.
- Feyyâz, Abdullah. *Târîhu'l-İmâmiyye*. Beyrut: Bilimsel Kurumu Yayınları, 1986.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Gadîr-i Hum". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/279-280. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Gazali, Ebu Hâmid Muhammed. *Fadâihu'l-Bâtîniyeh*. thk. Abdurrahman Bedevi. Kahire: ed-Dâru'l-Kavmiyye li't-Tıbbâti ve'n-Neşr, 1964.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed. *Cevâhiru'l-Kur'ân*. 2.Baskı. İstanbul: Hay Kitap, 1993.
- Gazali, Ebu Hâmid Muhammed. *el-Kistâsü'l-Mustakim*. çev. İbrahim Çapak. İstanbul: Yayın, 2016.
- Gazali, Ebu Hâmid Muhammed. *Hakikat Arayışı el-Münkız mine'd-Dalâl*. Tercüme ve tahkik. Abdurrezzak Tek. Bursa: Emin Yayınları, 2.baskı, 2015.
- Gazali, Ebu Hâmid Muhammed. *İhyâu ulûmi'd-din*. çev. Ahmed Serdaroğlu. I-IV. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1989.

- Gazali, Ebu Hamid Muhammed. *İtikadda Orta Yol*. çev. Osman Demir. İstanbul: Klasik, 2012.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed. *Kimyâyı-Saâdet*. çev. A, Faruk Meyan. İstanbul: Bedir, 2011.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed. *Mişkâtü'l-Envâr*. çev. Şadi Eren. İstanbul: Nesil Yayınları, 2007.
- Gazali, Ebu Hâmid Muhammed. *Tehâfütü'l-Felâsife*. çev. Bekir Karlığa. İstanbul: Çağrı, 1981.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed. *Zubdetu ihyâi ulûmi'd-din*. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1991.
- Hamza, Muhammed. *Neş'etü'l-Firâki'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru'l-Kuteybiyye, 2005.
- Humeyni, İmâm Rûhullah Mûsevî. *İmâm Humeyni'nin zihninde İslâmî yönetim*, Tahran: İmâm Humeynî Yayınevi, 1969.
- Humeyni, İmam Rûhullah Mûsevî. *Keşfu'l-Esrâr*, Tahran: İmâm Humeynî Yayınevi, 2000.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddin Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân. *Vefeyâtu'l-A'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru Sadr, 1978.
- İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrut: Mektebetu'l-Maarif, 1990.
- İbn Kesir, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Mansur, Ebû'l-Fazl Cemaluddin. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dârus'Sadr, 1990.
- İbn Murtezâ, Ahmed b. Yahya. *Kitâbu tabakâti'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Diwald-Wilzer, 2.baskı. Beyrut: el-Ma'hedu'l-Almâni li'l-Ebhâsi's-Şarkiyye, 1987.
- İbn Sad, *et-Tabekâtu'l-Kubrâ*, Thk, Muhammed Abdu'l-Kadir, Ata, Cilt/2. Beyrut: Dâru'l-Küübü'l-İlmiyyeh, 410. Q.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Ahmed b Abdulhalim. *Minhâcu's-Sünnetin-Nebeviyye fi'n-nakzi kelâmi's-Şiati'l-Kaderiyye*. thk, Muhammed Reşat Salim. Riyâd: Câmîatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1986.
- İhsân, İlâhî, Zâhîr. *Eş-Şiia VeEhlil-Beyt*, Çev. Bürosu, Pakistan: Sünni, Yayınları, 2010.
- İlhan, Avni. "İmam Gazali ve Fedâihu'l-Bâtıniyye" *Bâtınilîğin İçyüzü*. çev.Avni İlhan. Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- İsfahani, Ebû'l-Ferec. *Mekâtîlü't-Tâlibîn*, Kum: Mektebet'l-Heyderiyye, 2011.

- Kaplan, Doğan. *Yazılı kaynaklarına göre Alevilik*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Kuleyni, Muhammed, b. Yakup. *Usulu'l-Kâfi*. Tahran: İslâm Târihî ve Eğitimi Dairesi, 1991.
- Kummi, Ebû Cafer Muhammed b. Ali. *el-İtikâdât*. Tahran: İmâm el-Hâdi Vakfı, 2019.
- Kummi, Ebû Cafer Muhammed b. Ali. *Emâlî*. Beyrut: Âlemî, 1950.
- Kummi, Ebûl-Halef Sad b. Abdullah. *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Firak*. Meşhed: İlâhiyât Fakültesi ve İslâmî Maarif, 1980.
- Kummi, Muhammed, b. Ali b. Babaveyh. *Kitabu'l-Hısal*. Tahran: Mektebetu's-sadûk, 2016.
- Kutlu, Sönmez. *Mezhepler Tarihine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- Mânî b. Hammad el-Cuhenî. *El-Musuatu'l-Muyessere Fi'l-Edyânî Ve'l-Mezâhib Ve'l-Ehzâbi'l-Meâsire*, Rîyâz: Dâr'un-Nedvetu'l-Alimiyye, 1999.
- Mazaherî, Azimî. Tarih. *Selçuklular dönemiyle ilgili bölümleri*. Çev. Ali Sevim. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Meclisi, Muhammed Bâkır. *Bihâru'l-Envâr*. Tahran: İhyâu'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 2014.
- Mehmed, Ali. *İslâm Düşüncesinin Zirvesi Gazali*. Çev. Erol Kılınç. İstanbul: İnsan, 2013.
- Merçil Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Târih*. Ankara: DİA, 1990.
- Mevlânâ, Nûmânî. *Gazali'nın Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Çev. Yusuf Karaca. İstanbul: Kayıhan, 2012.
- Murtaza, Seyit. *eş-Şâfi*. Tahran: Sadiki, 1945.
- Mûsevi, Seyyid Abdürresûl. *eş-Şia fi't-Târih*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1992.
- Muzaffer, Muhammed Rıza. *Akâidu'l-İmâmiyye*. Necef: Ensâriyân, 2008.
- Müfti'ş-Şîa, Ayetullahi'l-Uzma Seyit Muhammed. *Tevzihu'l-Mesâil Risâlesi*, çev. Abdullah Turan, (Kum: Huda Matbaası, t.y.)
- Nizâmülmülk, Hasan b. Ali. *Siyasetname*. çev. Nurettin Bayburtlugil. İstanbul: Dergâh, 2003.
- Onat, Hasan. *Emevîler Devri Şîi Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*. Ankara: TDV Yayınları, 1993.
- Özaydın, Abdülkerim. "Kündürî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/554-555. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Özaydın, Abdülkerim. “Nizâmiye Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 33/188-191. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Rahmet, Muhammed Kâzım. *Tefsir-i Ayyâşî*. Tahran: Büyük İslâm Vakfı, 2013.
- Râvendi, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Yahya. *el-Heraic ve'l-Cerâih*, Kum: Yayın, Medreseh İmâm Mehdî, 1995.
- Râvendi, Seyit Fazlullah. *en-Nevâdir*. Kum: Dâru'l-Kutubi'l-Kum, 2008.
- Razî, Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hüseyin. *Tefsir-i Kebir. (Mefâtihü'l-Gayb)*. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1999.
- Râzî, Fahreddin. *Tefsiri-i Kebir*, Tahran: Huzur Dağıtım, 1999.
- Sadr, Muhammed Bâkır. *Neş'etü's-Şîa*. Beyrut: el-Gadir li'd-dirâseti'l-İslâmiyye, 1999.
- Sehâvi, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed. *el-Makâsidü'l-Hasane fî Beyâni Kesirin mine'l-ehâdisi'l-müştehereti'l-gûmâr*. Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2016.
- Subhânî, Cafer. *Akâid-i İmâmiyye*. Kum: Müessese-i İmâm Sâdık, 1998.
- Subhânî, Cafer. *el-Milel ve'n-Nihal*. Kum: İslâm Yayınları Vakfı, 2015.
- Şa'râni, Ebû'l-Mevâhib Abdülvehhâb. *Keşfu'l-Gumme*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2000.
- Şehrestânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Emîr Ali Mehnâ-Ali Hasen Fâûr. 7.Baskı. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998.
- Şerif Radî, Ebû'l-Hasan Muhammed. *Nehcü'l-Belâga*. Beyrut: Dâru'l-Meârif, 1982.
- Tabatabâi, Seyyid Muhammed Hüseyin. *el-Mizân fî Tefsiri'l-Kur'ân*. Kum: İslâmî Yayınları, 1998.
- Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ânı'l-Kerîm*. Beyrut: Yayın, Dâr'ul-Meârif, 1998.
- Taberi, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Târihu'l-Umem ve'l-Mülûk*. çev. Fâruk Gür Tunca. Şehriyâr: Sağlam Yayınevi, 2007.
- Tûsi, Muhammed b. Hasan. *el-İktisâd fîma yetealleku bi'l-i'tikâd*. Beyrut: Dâru'l-Edvâ, 2.basım, 1986.
- Türker, Ömer. “Nuh b. Mustafa”. *Türkiye Diyânet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi*. 33: 230-231. İstanbul: TDV, Yayınları, 2007.
- Watt, Montgomery. *İslâm Nedir*. çev. Elif Rıza. İstanbul: Birleşik Yayınları, 1993.
- Yakubi, Ebûl-Abbâs Ahmed b. İshâk. *Târîh-i Yâkûbî*. Beyrut: Bilimsel ve Kültürel Yayıncılık Şirketi, 2010.
- Yaltkaya, Mehmet Şerefeddin. *Selçuklular Devrinde Mezhepler*. çev. Ali Duman, İstanbul: Hikmet Yurdu, 2004.

Zerrinkub, Abdülhüseyin. *İmâm Gazali'nin Hayatı Fikirleri ve Eserleri*. çev. Hikmet Gök. İstanbul: Ağaç, 2005.

